

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Природничо-економічний факультет
Кафедра географії та методики її викладання

Дипломна робота
Магістра

з теми: **«МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ПОЗАКЛАСНИХ І
ПОЗАУРОЧНИХ ЗАХОДІВ З ГЕОГРАФІЇ»**

Виконала:

студентка 2 курсу, групи Geo1-M24

спеціальності 014 Середня освіта

(за предметними спеціальностями) за освітньою
програмою Середня освіта (Географія)

Романчук Олеся

Керівник: Мендерецький В. В., доктор
педагогічних наук, професор

Рецензент: Касіяник І. П., кандидат
географічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський – 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ТА СПРЯМОВАНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ	6
1.1. Мета позакласної та позаурочної діяльності з географії, її основні завдання і методи	6
1.2. Позаурочні і позакласні форми освітнього процесу з географії	16
РОЗДІЛ 2. ОСНОВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ГЕОГРАФІЧНИХ ЗАХОДІВ ПОЗА УРОКАМИ	27
2.1. Методика організації та проведення позакласних і позаурочних заходів з географії	27
2.2. Позакласна та позаурочна з географії як важлива складова навчально- виховного процесу в школі	34
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМКИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПОЗАШКІЛЬНОЇ РОБОТИ З ГЕОГРАФІЇ	42
3.1. Шляхи підвищення результативності позакласної діяльності з географії	42
3.2. Організація позакласної роботи учнів у географічних гуртках, секціях, товариствах і клубах	50
 ВИСНОВКИ.....	 58
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	 60
 ДОДАТКИ	 63

ВСТУП

Актуальність теми. Позакласні та позаурочні заходи з географії є назрілими, оскільки сприяють поглибленню знань, розвитку дослідницьких навичок і критичного мислення, формують інтерес до предмета та мотивацію до навчання. Вони дозволяють пов'язати теорію з практикою, розвивають екологічну свідомість і виховують патріотизм через вивчення рідного краю [17]. Шляхами підвищення ефективності проведення позакласних і позаурочних заходів з географії є узгодження їх із сучасними проблемами інтеграції до європейського та світового освітнього процесу, що дозволяє на практиці реалізувати компетентнісний підхід до освітнього процесу, який спрямований на особистісну самореалізацію учня. Такий підхід може бути реалізований лише в умовах компетентнісно-орієнтованих освітніх технологій навчання з урахуванням єдиного освітнього процесу.

Все це призводить до необхідності виявлення таких методів навчання, які сприяли б поглибленню знань і практичному застосуванню теорії, формуванню дослідницьких умінь і критичного мислення, розвитку мотивації до навчання, формуванню ключових компетентностей, посиленню зв'язку навчання з реальним життям, патріотичному та екологічному вихованню. На сучасному етапі реформування освітньої системи така проблема може бути вирішена лише на основі запровадження нових методик організації та проведення позакласних і позаурочних заходів з географії, які б виконували важливу роль у всебічному розвитку учнів як особистостей і громадян [12].

Мета дослідження полягає в підвищенні ефективності процесу організації та проведення позакласних і позаурочних заходів з географії.

Мета дослідження зумовила необхідність виконання таких **завдань**:

1) проаналізувати наукові-методичні праці та практичний досвід вчених та вчителів-практиків з метою дослідження шляхів та методів підвищення ефективності організації та проведення позакласних і позаурочних заходів;

2) визначити понятійно-термінологічний апарат дослідження й з'ясувати сутність та значення позакласних і позаурочних заходів з географії в освітній діяльності;

3) розглянути значення проведення позакласних і позаурочних заходів з географії в процесі формування природничо-наукової компетентності учнів;

4) простежити особливості організації позакласних і позаурочних заходів з географії та її вплив на ефективність освітньо-пізнавальної діяльності учнів;

5) розробити методичні рекомендації для використання результатів дослідження в освітній діяльності з географії.

Об'єкт дослідження – позакласна і позаурочна діяльність учнів з географії як складова освітнього процесу.

Предмет дослідження – педагогічний процес організації, планування, змістового наповнення та реалізації різноманітних форм позакласної і позаурочної діяльності з географії, спрямований на розвиток знань, умінь і виховання учнів.

Методологічною основою дослідження є сукупність наукових підходів, принципів та методів, що визначають дослідницьку логіку, зокрема: особистісно орієнтований підхід (врахування індивідуальних інтересів, потреб і здібностей учнів); компетентнісний підхід (спрямованість на формування ключових і предметних компетентностей); діяльнісний підхід (акцент на активну участь учнів у пізнавальній, дослідницькій, творчій діяльності); системний підхід (розгляд позакласної і позаурочної роботи як цілісної частини навчально-виховного процесу); культурологічний підхід (врахування краєзнавчого, етнокультурного та природного контексту при проведенні заходів. Ці підходи забезпечують цілісне бачення методики як науки й практики освітньої діяльності.

Для досягнення поставленої мети, виконання завдань, застосовувався комплекс **методів дослідження**, а саме:

- теоретичні: аналіз і узагальнення наукової літератури — для вивчення сучасного стану проблеми; моделювання — створення моделей організації позакласної роботи; систематизація та класифікація — видів, форм і методів позакласної діяльності; порівняння — зіставлення різних підходів до організації заходів.

- емпіричні: спостереження — за проведенням позакласних заходів; опитування (анкети, інтерв'ю) — для збору думок учнів, учителів, батьків щодо ефективності заходів; аналіз продуктів діяльності — сценаріїв, щоденників, фотозвітів, творчих робіт; педагогічний експеримент — впровадження авторської моделі або системи позакласної роботи та перевірка її ефективності.

- Статистичні методи: кількісний і якісний аналіз результатів — для обробки даних анкетування чи експерименту; методи візуалізації даних — побудова діаграм, таблиць, графіків.

Ці методи допомагають глибоко вивчити явище, виявити закономірності та обґрунтувати ефективні підходи до організації географічної позакласної роботи.

Наукова новизна дослідження:

а) досліджено психолого-педагогічні особливості організації та проведення позакласних і позаурочних заходів з географії;

б) з'ясовано умови підвищення рівня сформованості в учнів природничо-наукової компетентності під час проведення позакласних і позаурочних заходів з географії;

в) розроблено методичні рекомендації для використання результатів дослідження в педагогічній діяльності учителів географії.

Практичне значення дослідження:

а) простежено особливості формування природничо-наукової компетентності проведення позакласних і позаурочних заходів з географії та їх вплив на ефективність пізнавальної діяльності учнів;

б) розроблено систему методичних заходів для цілеспрямованого формування природничо-наукової компетентності учнів під час проведення позакласних і позаурочних заходів з географії.

Структура та обсяг роботи. Дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (70 найменування) та додатків. Робота проілюстрована 5 рисунками, містить 2 таблиці. Загальний обсяг роботи – 68 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ТА СПРЯМОВАНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Мета позакласної та позаурочної діяльності з географії, її основні завдання і методи

Позакласна та позаурочна діяльність в школі є невід'ємною складовою загального навчально-виховного процесу та важливою ланкою освітньої програми закладу [3]. Вона об'єднуючись з навчальною діяльністю створює єдиний цілісний простір для розвитку особистості школяра. Завдяки різноманітним формам позакласної та позаурочної роботи — гурткам, секціям, клубам за інтересами, проектній діяльності, екскурсіям — створюються умови для активізації пізнавальної активності учнів, формування в них ціннісних орієнтацій, навичок самореалізації й самовираження.

Основною метою такої діяльності є всебічний та гармонійний розвиток особистості школяра. Це передбачає формування в учнів духовного світу, моральних якостей, естетичного смаку й соціальної зрілості. Позакласна та позаурочна робота спрямована на виховання гармонійної особистості, яка поєднує внутрішнє багатство, етичну чистоту та фізичну досконалість. Крім того, позакласна та позаурочна діяльність покликана стимулювати мотивацію школярів до пізнавальної та творчої активності, допомагати їм у процесі особистісного і професійного самовизначення, сприяти їхній соціальній адаптації та активному включенню в життя суспільства. Одним із важливих завдань є також формування у дітей позитивного ставлення до здорового способу життя як важливої складової загального розвитку особистості.

Взаємодоповнюваність урочної та позаурочної діяльності учнів відіграє важливу роль у стимулюванні їхньої пізнавальної активності. Така взаємодія посилює інтерес до навчання, сприяючи зростанню мотивації учнів до участі в освітньому процесі. Це створює сприятливі умови для практичного застосування набутих знань, умінь і навичок у різних ситуаціях поза межами школи. В результаті встановлення тісного зв'язку між урочною та позаурочною роботою відбувається

поглиблення, вдосконалення й закріплення матеріалу, засвоєного під час уроків, а також розширюється можливість його практичного використання [9].

Організація позакласної діяльності передбачає реалізацію низки важливих завдань, серед яких:

- виявлення інтересів, здібностей і потенційних можливостей учнів у різноманітних видах діяльності;
- забезпечення сприятливих умов для розвитку кожного школяра відповідно до обраного ним напрямку позаурочної активності;
- формування цілісної системи знань, умінь і навичок, які сприяють всебічному розвитку особистості;
- розвиток досвіду творчої діяльності та креативних здібностей учнів;
- створення умов для реалізації школярами здобутих знань і навичок у практичній діяльності;
- розширення можливостей соціальної взаємодії учнів через активне спілкування з однолітками, педагогами та представниками громади;
- проведення корекційної роботи з дітьми, які зазнають труднощів у навчанні, з метою підтримки їхнього розвитку та подолання навчальних бар'єрів.

У сучасній освітній практиці найпоширенішою є класифікація форм позакласної діяльності на три основні типи: індивідуальна, гурткова та масова (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Класифікація форм позакласної діяльності

Індивідуальна форма позакласної роботи передбачає самостійну діяльність кожного учня, яка спрямована на розвиток його особистісних якостей, самовдосконалення та формування навичок самовиховання. Такий підхід дозволяє враховувати індивідуальні потреби, інтереси й темп розвитку кожної дитини, стимулюючи її до самостійного пізнання та внутрішнього зростання.

Гурткова форма передбачає об'єднання учнів за інтересами з метою поглибленого вивчення певної галузі знань або діяльності. Це може бути науковий напрям, прикладна творчість, мистецтво, технічне моделювання, спорт тощо. У межах гурткової роботи створюються умови для розкриття творчого потенціалу учнів, розвитку спеціальних здібностей, формування навичок колективної взаємодії та відповідальності [1].

Масові форми позакласної роботи орієнтовані на одночасну участь великої кількості учнів. Їх характерною особливістю є урочистість, емоційна насиченість, яскравість і здатність справляти значний вплив на емоційну сферу дітей і підлітків. Масові заходи є дієвим засобом мотивації, формування колективного духу та активної громадянської позиції. До таких форм належать святкові заходи, тематичні вечори, зустрічі, концерти, акції.

Окрему популярність у сучасному освітньому просторі здобули інтелектуальні конкурси та предметні олімпіади, які сприяють розвитку логічного мислення, пізнавального інтересу й академічної мотивації. Значущими стали також науково-практичні конференції, які надають учням можливість презентувати власні дослідження, обмінюватися знаннями та долучатися до наукової діяльності в юному віці.

Позакласна робота значною мірою сприяє розширенню світогляду учнів і розвитку їхніх творчих можливостей. У процесі участі в позаурочних заходах у школярів формуються такі важливі риси, як дисциплінованість, відповідальність, наполегливість, а також зростає зацікавленість навчальними предметами. Вони виявляють більшу старанність під час виконання навчальних завдань, виявляють доброзичливість у стосунках із педагогами та однокласниками, зростає їхня працездатність на уроках.

Позакласна діяльність з географії — це форма активності учнів, що базується на принципах добровільної участі, самостійності та ініціативи. Вона здійснюється під керівництвом учителя, який спрямовує цю діяльність у бік поглиблення знань учнів із предмета, розширення їхніх пізнавальних інтересів і розвитку інтелектуальних та практичних здібностей.

Уроки географії в шкільній програмі не завжди мають змогу повністю задовольнити інтереси учнів, особливо якщо йдеться про глибше вивчення окремих розділів предмета. Обмежений навчальний час дозволяє лише ознайомити школярів із базовими положеннями широкого кола географічних наук, не заглиблюючись у кожен з них. У позакласній роботі є можливість надолужити цей брак глибини: діти мають змогу дізнаватися більше про такі наукові напрями, як геологія, ґрунтознавство, геоморфологія, океанологія, вулканологія, картографія, геоурбаністика та багато інших суміжних наук [16].

Задовольняючи природну допитливість учнів, розширюючи й конкретизуючи їхні знання, вчитель географії має змогу залучити найзацікавленіших і найактивніших школярів до участі в позакласних заходах. Це, у свою чергу, не тільки поглиблює програмні знання, а й відкриває шлях до формування у школярів дослідницьких умінь. Знайомство з сучасними методами географічних досліджень, оволодіння навичками роботи з приладами, інструментами та картографічними матеріалами сприяє формуванню стійкого інтересу до пошукової та дослідницької діяльності, що має велике значення для подальшого освітнього та професійного розвитку учнів.

Основними цілями реалізації позакласної діяльності з географії є формування в учнів глибокого розуміння природних процесів, розвиток поваги до навколишнього середовища та виховання любові до природи. Важливим завданням є також розширення знань школярів про рідний край — його природу, економіку, господарство, культурні надбання, що сприяє формуванню емоційного зв'язку з малою батьківщиною. Крім того, позакласна робота з географії сприяє розвитку просторових уявлень про природне середовище, закономірності його формування та структуру розміщення елементів народного господарства країни. Однією з ключових цілей є також пробудження й підтримка стійкого інтересу до вивчення географії як науки.

Серед основних завдань позакласної роботи з географії виділяють наступні [10]:

- формування в учнів важливих соціальних якостей, таких як взаємодопомога, товарицькість, здатність ефективно працювати в колективі та вміння будувати конструктивні міжособистісні взаємини;
- збагачення знань школярів новими, захопливими фактами, поняттями та явищами, які розкривають різноманітні аспекти взаємозв'язку природи й суспільства, а також поглиблення їхнього уявлення про географічні закономірності;
- посилення зацікавленості учнів до географічної науки через актуалізацію пізнавального інтересу та практичне застосування знань.

Розвиток пізнавального інтересу до географії у позакласній роботі досягається шляхом залучення учнів до цікавих та захопливих форм діяльності: ознайомлення з найновішими досягненнями в галузі географії, організація екскурсій у природне середовище, поїздок на виробничі об'єкти, участі в науково-практичних заходах. Такі форми сприяють глибшому осмисленню теоретичних знань і стимулюють їхнє практичне застосування.

Позакласна робота з географії дедалі більше набуває ваги в освітньому процесі загальноосвітньої школи. Вона стає ефективним інструментом у вирішенні важливих завдань патріотичного виховання, сприяє формуванню в учнів науково обґрунтованих уявлень про взаємодію природи й людського суспільства, забезпечує зв'язок навчального матеріалу з реальним життям і практикою, а також створює основу для зародження професійних інтересів у сфері географії та суміжних наук.

Застосування поглибленого підходу до вивчення географії через різноманітні форми позакласної діяльності дає змогу максимально враховувати індивідуальні особливості учнів, сприяючи розкриттю їхнього творчого потенціалу. Така діяльність формує в учнів стійкий інтерес до набуття нових знань, заохочує до активної навчальної праці, а також розвиває навички самостійного опрацювання географічної інформації з різних джерел — карт, атласів, довідників, медіаресурсів.

Планування позакласної роботи є одним із ключових професійних обов'язків учителя географії. Раціональне та продумане планування дає можливість ефективно

організувати як групову, так і індивідуальну роботу з учнями. План повинен охоплювати всі основні заходи, заплановані на навчальний рік: як ті, що стосуються конкретно географії, так і міжпредметні заходи, що поєднують географію з іншими дисциплінами. Такий підхід забезпечує системність, послідовність і цілеспрямованість позакласної роботи.

Позакласна діяльність із географії спрямована на поглиблення предметних знань та набуття практичних умінь, водночас розширює кругозір учнів, збагачує їхній внутрішній світ, підвищує загальнокультурний рівень, відкриває можливості для формування майбутніх професійних інтересів, створює умови для розвитку творчих здібностей школярів.

Позакласна робота з географії має тісний зв'язок із навчальною діяльністю, сприяє закріпленню і розширенню знань, набутих на уроках, удосконаленню практичних навичок, однак залучає до роботи учнів, які виявляють підвищену зацікавленість предметом. Крім того, позакласна діяльність тісно взаємодіє з позашкільною освітою (станції юних туристів, еколого-натуралістичні центри, центри дитячої творчості). Вони охоплюють школярів, часто з різних навчальних закладів і різного віку.

Вся позакласна діяльність із географії ґрунтується на зацікавленості та ініціативності як учнів, так і педагогів. Ефективність цієї роботи значною мірою залежить від творчого підходу вчителя, його вміння врахувати інтереси конкретного колективу школи, мотивувати дітей до пізнання навколишнього світу й розкривати перед ними значущість географії як науки про природу, людину і господарську діяльність [18].

У структурі взаємозв'язку між навчальною та позакласною діяльністю учнів головну роль відіграє саме навчальний процес. Якщо цей взаємозв'язок порушується, і позакласна робота ґрунтується виключно на зацікавленості учнів, не маючи тісного зв'язку з програмовим матеріалом, це може мати негативні наслідки. Наприклад, учень, який активно займається у географічному гуртку, може демонструвати слабкі результати на уроках, оскільки не відбувається системного закріплення базових знань. Щоб цього уникнути, слід дотримуватися принципу взаємозбагачення: позакласна діяльність повинна бути спрямована на розширення, поглиблення та закріплення навчального матеріалу, засвоєного на уроках географії.

Позакласна робота з географії, як правило, здійснюється в колективній формі, що дозволяє не лише підвищити якість засвоєння знань, а й активно впливати на формування особистісних якостей учнів. Спільне виконання завдань, оцінка власного внеску та внеску товаришів у спільну справу виховують у школярів такі риси, як відповідальність, дисциплінованість, здатність до колективної взаємодії, взаємодопомогу, товариськість. Таким чином, позакласна робота має слугувати не лише інструментом для збагачення знань і підготовки до професійної орієнтації, а й ефективним засобом формування особистості, що володіє самостійністю, наполегливістю, цілеспрямованістю та організованістю.

Планування позакласної діяльності з географії має відповідати визначеним критеріям: впливати з мети формування гармонійно розвиненої особистості, бути логічно структурованим, мати чітку цільову спрямованість і забезпечувати поступовість та системність реалізації завдань. Відповідно до рівня складності та глибини реалізації, позакласну роботу можна поділити на кілька рівнів [23]:

Перший рівень — орієнтований на подолання прогалин у знаннях і навичках учнів з географії. Позакласна діяльність на цьому етапі ініціюється переважно вчителем і носить епізодичний характер. Учні виконують завдання на репродуктивному рівні, що означає відтворення засвоєного матеріалу. Робота не має системної організації, її головною метою є закріплення базових знань.

Другий рівень — передбачає розширене і поглиблене вивчення навчального матеріалу у порівнянні з програмою. Основним завданням цього етапу є стимулювання сталого інтересу учнів до географії. У плануванні заходів враховуються індивідуальні особливості школярів, поєднуються масові заходи з індивідуальними дорученнями. Учні більше працюють самостійно, проявляють ініціативу, виявляють цікавість до вирішення географічних проблем, а діяльність носить систематичний характер із досить стабільною кількістю учасників.

Третій рівень — спрямований на формування здатності учнів до самостійного дослідження та аналізу. На цьому етапі учні оволодівають елементами наукового пізнання, навчаються застосовувати дослідницькі методи відповідно до своїх можливостей. Учитель виконує роль наставника та

координатора, спрямовує учнів на засвоєння ефективних способів пізнавальної діяльності. Така форма роботи не лише розвиває знання, а й сприяє формуванню дослідницького мислення, аналітичних навичок та високого рівня самостійності.

Позакласна діяльність з географії в такому підході перетворюється на важливу складову освітнього середовища, що сприяє не лише засвоєнню знань, а й цілісному розвитку особистості учня.

Варто зауважити, що жоден із вказаних рівнів позакласної діяльності на практиці не реалізується у повністю "чистому" вигляді. Їхнє виокремлення є умовним, але водночас необхідним для того, щоб об'єктивно оцінити реальний стан справ, мати змогу цілеспрямовано розвивати інтереси учнів, розширювати їхнє залучення до позакласної діяльності, а також своєчасно помітити, коли варто переходити від поодиноких заходів до систематичної організації роботи.

Основною функцією позакласної роботи, безперечно, є формування в учнів умінь і навичок правильної поведінки. Проте вона також суттєво впливає на становлення свідомості: у процесі діяльності, яка приносить певний результат, учень отримує підтвердження та зміцнення своїх переконань, що зароджуються у свідомості. Цю думку колись висловлював Я. А. Коменський, який наголошував, що справжнє виховання відбувається не в словах, а в справах, оскільки лише в практичній діяльності формується звичка — основа характеру.

До методів реалізації позакласної роботи з географії в першу чергу належать спостереження. Вони використовуються як для вивчення природних явищ, так і для дослідження господарської діяльності людини. Їх сутність полягає в свідомому і цілеспрямованому сприйнятті, що обумовлене поставленим завданням і спрямоване на пізнання сутності певного об'єкта або явища. Успішність цього методу значною мірою залежить від активності пізнавальної діяльності школярів.

Дослідно-експериментальний метод є дієвим інструментом для вивчення природних процесів і явищ, спостереження за якими в повсякденному житті ускладнене або неможливе. Цей метод дозволяє створити умови для моделювання природних явищ, що, у свою чергу, поглиблює розуміння учнями змісту навчального матеріалу [25].

Серед словесних (вербальних) методів, які безпосередньо звертаються до свідомості учня, важливу роль відіграють ті, що сприяють усвідомленому, осмисленому виконанню діяльності. До таких належать:

1. Лекція — це метод подання нового матеріалу, що вирізняється високою цілеспрямованістю і насиченістю змісту. Вона дозволяє ефективно передати великий обсяг інформації та сприяє систематизації знань.

2. Бесіда — форма взаємного спілкування, в ході якого відбувається словесний обмін думками, поглядами, почуттями. Такий метод активізує мислення учнів, спонукає до діалогу, формує комунікативну культуру.

3. Доповідь — це усний виступ значного обсягу, у якому публічно й ґрунтовно викладається певна тема. Доповідь сприяє глибшому розкриттю навчального матеріалу і може поєднуватися з елементами творчості учнів.

4. Інтерв'ю — специфічна форма бесіди, коли один або кілька співрозмовників (інтерв'юєрів) ставлять запитання, а інші надають відповіді. Такий метод сприяє розвитку критичного мислення, вмінню формулювати думки, ставити запитання та аналізувати отриману інформацію.

У цій групі методів джерелом отримання знань є усне слово вчителя. Бесіди, лекції, інтерв'ю можуть проводити як сам педагог, так і запрошені фахівці — вчені, учасники експедицій, співробітники державних установ, провідні дослідники природи та надр нашої країни.

Практичні методи реалізуються під час проведення занять, які можуть бути організовані як для групи учнів, так і в індивідуальному порядку. Проведення дослідів вимагає попередньої підготовки: дослід повинен бути чітко продуманий, щоб забезпечити його доступність і ефективність. Учні беруть активну участь у процесі — вони аналізують отримані результати, виконують замальовки або фотографують об'єкти дослідження. При цьому самі досліді повинні бути короткими за тривалістю [32].

Екскурсії виступають як одна з найяскравіших форм практичної діяльності — це можуть бути колективні або індивідуальні відвідування музеїв, виставок, підприємств, визначних природних або історичних місць. Такі виїзди мають освітню,

наукову, спортивну або розважальну спрямованість. Вони дозволяють учням вивчати географічні об'єкти безпосередньо в природному середовищі, на виробництві чи в культурних закладах. Екскурсії поглиблюють інтерес до предмета, стимулюють активність у географічному гуртку, допомагають виявити індивідуальні нахили школярів, а також мають велике пізнавальне, виховне та розвиваюче значення.

Самостійну роботу учнів значно посилює вивчення інформаційних джерел. Цей метод є актуальним на всіх етапах роботи над географічним об'єктом — від підготовки до дослідження, його безпосереднього здійснення і до підсумкового аналізу. Вивчення джерел розвиває вміння працювати з інформацією, критично її оцінювати й узагальнювати.

Конструювання та моделювання як метод дозволяють учням створювати різноманітні моделі (у тому числі діючі), прилади, інструменти й обладнання, які сприяють глибшому розумінню природи географічних процесів та явищ. Така діяльність розвиває технічне мислення і практичні навички.

Картографічний метод — це спосіб представлення інформації про розташування різних об'єктів на географічному просторі. Цей метод має особливе значення у географії, адже його використовують під час читання, аналізу карт, а також проведення вимірювань. Велике значення має також зіставлення карт, що стосуються різних періодів, і порівняння їх з іншими інформаційними джерелами.

До найбільш результативних методів, класифікованих за джерелами географічного знання, відносяться: спостереження, робота з картографічними матеріалами, аналіз статистичних даних, використання текстових джерел [39]. Однак при роботі з будь-яким джерелом географічної інформації важливо враховувати рівень самостійності учнів. Один і той самий матеріал може бути використаний як у репродуктивному режимі, так і на більш високому — творчому та дослідницькому рівні.

Зрозуміло, що позакласна та позаурочна діяльність із географії має бути нерозривно пов'язаною з туристсько-краєзнавчою та природоохоронною роботою школярів. Саме ця взаємодія надає практичного спрямування географічному навчанню, робить його більш життєвим і наближеним до реального світу.

1.2. Позаурочні і позакласні форми освітнього процесу з географії

У сучасних умовах демократизації суспільства та переходу до ринкових відносин спостерігаються суттєві зрушення у суспільній свідомості. У зв'язку з цим особливої важливості набуває розгляд особистості з позицій культурно-історичного розвитку. У цьому контексті виникає нагальна потреба у вихованні творчої особистості, здатної сприймати інноваційні процеси в суспільстві, а також ефективно використовувати й упроваджувати новітні технології. Це вимагає концептуального визначення місця і специфіки позаурочних і позакласних форм освітнього процесу та виховання у цілісній системі всебічного і гармонійного розвитку національне свідомої особистості в соціально-педагогічних умовах її життєдіяльності. Окрім цього, виникає потреба у збереженні та підтримці наявної мережі закладів позашкільної освіти як основи для здійснення позаурочної і позакласної навчально-виховної роботи [28].

Поряд із традиційними класно-урочними заняттями, що проводяться в загальноосвітніх закладах, активно застосовуються різноманітні форми організації навчання, які реалізуються поза межами розкладу основних навчальних предметів. Такі заняття мають добровільний характер і відомі як позакласні та позаурочні. Власне терміни «позакласні» та «позаурочні» свідчать про те, що для їх проведення не обов'язкова присутність усього класу, до них можуть долучатися учні з різних класів, а організовуються вони у вільний від обов'язкових уроків час.

Позаурочна навчально-пізнавальна діяльність учнів передбачає засвоєння ними фактичного матеріалу, який використовується на подальших уроках, а також спрямована на закріплення, розширення, поглиблення й практичне застосування вивченого. Така діяльність реалізується у позаурочний час, передбачається програмою з географії й є обов'язковою для всіх учнів.

Натомість позакласна навчально-пізнавальна діяльність також здійснюється у позаурочний час, однак базується на добровільності, інтересі та щирому бажанні дітей до участі. Вона не є обов'язковою для всього класу, але надає можливість кожному учневі розвивати власні інтереси, здібності, нахили, поглиблювати знання

з географії, розширювати кругозір, формувати стійку мотивацію до самостійного пізнання, збереження і примноження природного середовища.

Серед основних форм позаурочної роботи з географії можна виокремити кілька ефективних напрямів. Один із них — ведення класного календаря природи. Цей календар може мати різну форму оформлення — від письмових записів до сюжетних чи фрагментарних малюнків і умовних позначень. Інформація, зібрана в такому календарі, може використовуватись не лише на уроках географії, а й на інших навчальних дисциплінах. Ведення календаря зазвичай доручається черговому учневі або групі учнів, яких визначає вчитель на певний період [32].

Ще один напрям — це систематичні спостереження за змінами у живій та неживій природі. Географія як навчальний предмет має значний потенціал для організації такої позакласної роботи, оскільки її зміст безпосередньо пов'язаний з навколишнім середовищем, діяльністю людини, соціально-економічними процесами, а також з подіями як в межах держави, так і на міжнародному рівні.

Позаурочна робота не повинна просто повторювати матеріал навчальної програми, а має розширювати її, поглиблювати знання учнів, викликати зацікавленість до предмета і сприяти формуванню свідомого ставлення до навчання. Позакласна діяльність з географії повинна насичувати навчальний зміст новими аспектами, розширювати світогляд школярів та заохочувати їх до самостійної пізнавальної діяльності.

Під час позаурочних занять учні вдосконалюють навички самостійного здобуття знань із різних джерел інформації. Складаючи анотації, реферати, доповіді на основі науково-популярної літератури, періодичних видань, документів, вони навчаються працювати з текстами: виділяти головне, добирати факти для обґрунтування теоретичних положень, створювати плани й конспекти, розвивати логіку мислення та аналітичні здібності.

Під час проведення екскурсій та походів учні засвоюють окремі методи географічного дослідження: навчаються уважно спостерігати за природними об'єктами, збирати зразки гірських порід і мінералів, систематизувати та оформлювати колекції, працювати з числовою інформацією, графічно

представляючи статистичні дані, складати маршрути у вигляді схем і планів, а також орієнтуватися за картою на місцевості.

У процесі підготовки та проведення тематичних заходів, таких як конкурси, вікторини, вечори спілкування та зустрічі, в учнів розвиваються навички самостійного мислення, креативність, формується географічне мислення та пізнавальний інтерес [39]. Одночасно з цим відбувається виховання особистісних якостей та реалізація профорієнтаційних цілей.

Позаурочна діяльність відрізняється від позакласної широтою та різноманіттям форм: це можуть бути географічні гуртки, позакласні читання, тематичні конференції, ранкові та вечірні заходи, олімпіади, конкурси, пізнавальні вікторини, походи, екскурсії, випуск рукописних газет, альбомів, календарів важливих подій тощо.

У дидактичній і методичній літературі за формою організації учнівської діяльності виділяють три основні типи позаурочної та позакласної роботи: індивідуальну, групову та масову.

Індивідуальна форма роботи передбачає співпрацю з учнями, які проявляють особливу зацікавленість до вивчення природи. Такий інтерес часто зароджується під час уроків географії, спочатку має ситуативний і нестійкий характер і проявляється у випадкових проявах — збиранні марок, листівок із природничими зображеннями, читанні популярної наукової літератури, перегляді тематичних телепередач тощо. Проте всі ці дії зазвичай не мають чіткого спрямування або системності.

Завдання педагога полягає у своєчасному виявленні таких зацікавлень і поступовому перетворенні їх на стійкий пізнавальний інтерес до географії. Індивідуальна позакласна робота має бути чітко спланованою та орієнтованою на інтереси учня. Вона повинна починатися з таких видів діяльності, які дитині вже близькі та привабливі. Наприклад, у 5–6 класах, якщо учень захоплюється збиранням листівок, йому можна запропонувати створити тематичні добірки, дібрати до них цікаві вислови, загадки, прислів'я або пізнавальні факти, що розкривають зміст зображень.

Однією з важливих форм індивідуальної діяльності школярів є позакласне читання. Вчитель має навчити кожного учня самостійно добирати літературу відповідно до власних інтересів у сфері природи, а також опрацьовувати обрані джерела. Формування та розвиток індивідуальних зацікавлень дає змогу в подальшому, зважаючи на спільність інтересів, об'єднувати учнів для участі в груповій або масовій позакласній діяльності.

Найбільш поширеним видом групової роботи з географії є заняття в гуртках — географічному, краєзнавчому, гідрологічному, туристичному [25]. Географічний гурток — це самостійне об'єднання учнів молодших і старших класів, які виявляють зацікавлення географією та прагнуть поглибити свої знання з предмета. Такі гуртки є популярною формою позакласного навчання.

За змістовою спрямованістю географічні гуртки можуть виконувати різні функції: вони можуть бути зацікавлювальними (тобто спрямованими на формування інтересу до предмета), навчальними (розвивати знання та навички, набуті на уроках), або тематичними (що пов'язані з окремим великим навчальним модулем чи спеціалізованою галуззю географії). Під час організації гурткової роботи важливо враховувати інтереси учасників, рівень їх підготовки, а також вік. Ще однією необхідною умовою є соціальна значущість діяльності гуртка: його робота може мати практичну спрямованість, наприклад, створення краєзнавчого куточка чи мінімузею, проведення виставок, озеленення пришкольньої території, облаштування екологічної стежки [18].

Заняття в гуртку сприяють розвитку креативності, активізують пізнавальні процеси, формують особистісні якості школярів і допомагають їм соціалізуватися. Оптимальна чисельність учасників гуртка становить 12–15 осіб. Кожен гурток має мати власну назву, статут і план роботи. Цей план розробляється активом гуртка разом із керівником і затверджується на установчих зборах. Заняття проводяться, як правило, один або два рази на місяць у визначені адміністрацією школи дні та години. Наприкінці навчального року підбиваються підсумки роботи.

Метою дидактичної діяльності гуртка є розширення знань у галузі природничих наук, формування базових навичок дослідницької роботи, поглиблення інтересу до вивчення природного середовища, розвиток індивідуальних нахилів учнів та засвоєння практичних умінь, необхідних для виконання природоохоронної діяльності. Методичне проведення гурткових занять базується на поєднанні колективних та індивідуальних форм діяльності, а також інтеграції теоретичних знань із практичною роботою. Гурткова робота є привабливою для учнів ще й тому, що сприяє розвитку комунікативних умінь, формує навички культурного спілкування, урізноманітнює дозвілля та стимулює активну участь у навчально-виховному процесі.

Гурткова робота орієнтована на детальне опрацювання окремих розділів навчальної програми, які викликали зацікавлення у школярів. Учитель, який керує гуртком, має складати план діяльності з мінімальною частотою проведення двох занять щомісяця. Об'єкти глибшого вивчення, вибір методів роботи, а також співвідношення між теоретичними та практичними завданнями, відтворювальними й творчими видами роботи, груповими та індивідуальними формами навчання визначаються з урахуванням особистих інтересів дітей. Учитель ретельно готується до кожного заняття гуртка, забезпечуючи їхню змістовну насиченість та цікавість. Такі заняття не повинні нагадувати типові уроки, адже в їх основі — самостійна діяльність учнів, прояв ініціативи, відкритість і вільне спілкування з педагогом [14].

Для ефективної організації гурткової роботи на організаційному занятті обирається актив гуртка — голова, заступники, секретар, редколегія. Якщо гурток має поділ на секції, визначаються керівники кожної секції. Напрямки роботи секцій можуть бути різноманітними: історія географічних відкриттів, вивчення держав світу, дослідження морів і океанів, пізнавальна географія, туристсько-краєзнавча діяльність.

Серед важливих форм роботи гуртка — організація позакласного читання, перегляд відеофільмів і телепередач, участь у конференціях на географічну тематику. До форм позаурочного й позакласного географічного

навчання також належать масові заходи: конкурси, тематичні вечори, вікторини, науково-практичні конференції, експедиції, зустрічі з науковцями та мандрівниками.

Організація подібних заходів передбачає чітке планування, належну підготовку й застосування відповідної методики проведення. Такі події можуть бути приурочені до важливих дат природоохоронного або географічного спрямування й відбуватися в межах одного чи кількох навчальних закладів. До участі в масових заходах доцільно залучати школярів у рамках відзначення Міжнародного дня туриста (27 вересня), Всесвітнього метеорологічного дня (23 березня), Дня Землі (22 квітня), Міжнародного дня енергозбереження (11 листопада).

Однією з найпоширеніших форм масової позакласної діяльності з географії в навчальних закладах є проведення географічного тижня. Цей захід є комплексною подією, що охоплює різноманітні форми організації позаурочної роботи, включаючи тематичні вечори, конференції, огляди-конкурси знань з географії, конкурси стінних газет, підготовку рефератів та інші активності.

Географічний тиждень має інтегрований характер, адже поєднує майже всі основні форми позакласної навчальної діяльності. У рамках цього тижня реалізується низка заходів, серед яких: розробка та оформлення детального плану його проведення, організація конкурсу на кращий географічний реферат, створення тематичних стіннівок, організація навчальних екскурсій, демонстрація відеофільмів на географічну тематику, проведення конференцій, інтелектуальних ігор, тематичних вечорів і зустрічей з цікавими особистостями. Наповнення програми залежить від можливостей конкретного навчального закладу [5].

Проведення географічного тижня доцільно максимально використовувати як засіб популяризації науково-популярної та художньої літератури, що сприяє формуванню світогляду учнів, активізує пізнавальний інтерес, розвиває зацікавлення географією та допомагає школярам у профорієнтаційному самовизначенні.

Унікальність тижня географії полягає в тому, що він охоплює різні рівні діяльності – індивідуальну, групову та масову, а також стимулює учнів до пізнання через емоційне залучення, можливість реалізувати себе, проявити ініціативу та творчі здібності. Основна мета його проведення — формування стійкого інтересу до географії як навчального предмета, а також профорієнтація учнів на спеціальності, пов’язані з географічною наукою.

Програму географічного тижня можна варіювати відповідно до особливостей школи. Наприклад, можна організовувати лекторії для учнів різного віку, де доповідачами виступають як учителі, так і самі учні. Така форма діяльності є важливим засобом поширення науково-популярної інформації, викликає інтерес до пізнання навколишнього світу та сприяє професійній орієнтації.

Організація конкурсів рефератів на актуальні географічні теми відіграє значну роль у підвищенні якості знань учнів. Вона також знайомить їх із основами наукового дослідження, формує вміння працювати з інформаційними джерелами, аналізувати матеріал, логічно викладати думки, що, в свою чергу, допомагає визначитися з вибором майбутньої професії. Кожен учень, який бере участь у підготовці реферату, повинен мати наукового керівника, який надає методичну допомогу та супроводжує дослідницький процес.

До заходів, які реалізуються у межах проведення тижня географії, належать географічні вечори, конференції, дискусії, інтелектуальні змагання та олімпіади. Важливо серед усього розмаїття позакласної діяльності обрати ті форми, які є найбільш привабливими й захопливими для школярів. Основними типами позаурочної географічної роботи є факультативні заняття, гуртки, товариства за інтересами, клуби, асоціації творчих об’єднань учнів, а також проведення географічних вечорів.

Факультативи становлять собою допоміжну форму організації навчально-виховного процесу, яка здійснюється в позаурочний час [15]. Це одна з форм організації освітнього процесу, що має на меті поглиблення та розширення знань учнів з урахуванням їхніх особистісних потреб, інтересів, здібностей та

схильностей. Такі заняття сприяють підвищенню навчальної мотивації, допомагають учням підготуватися до підсумкової атестації, участі в олімпіадах та науково-дослідницькій діяльності, а також виконують важливу функцію профорієнтації та сприяють реалізації виховних завдань. Хоча факультативи не входять до обов'язкової частини шкільної програми, вони є складовою навчального плану загальноосвітньої школи й проводяться паралельно з основними навчальними дисциплінами, що впливає на їхній зміст та організаційні форми.

До основоположних принципів проведення факультативів належать добровільна участь та самостійний вибір учнями, орієнтація на вікові особливості й пізнавальні інтереси школярів, варіативність форм організації занять, їх доступність, захопливий зміст та відсутність оцінювання. Факультатив може бути організований у різних формах: як урок, лекція, семінар, дискусія, дослідницький проєкт, екскурсія тощо. При цьому він має істотно відрізнятись від традиційних уроків за стилем та методикою проведення.

Проведення факультативних занять потребує ретельної підготовки як з боку викладача, так і з боку учнів. Необхідно заздалегідь створити навчальну програму, скласти плани занять, сформулювати завдання, визначити відповідальних виконавців, підібрати відповідну літературу й інформаційні джерела. Особливий інтерес у школярів викликає участь у заняттях запрошених фахівців, які працюють у місцевих установах та організаціях [18]. Їхні лекції й бесіди надають факультативам живого, практичного характеру, водночас виконуючи вагому виховну та профорієнтаційну функцію.

Пізнавальну активність учнів під час факультативних занять можна підсилити завдяки використанню спеціальних методик і прийомів: складанню планів доповідей, тез і конспектів, постановці проблемних і логічних завдань, обговоренню та аналізу повідомлень і виступів. Значну роль у цьому процесі відіграють підсумкові бесіди вчителя, що сприяють систематизації та глибшому засвоєнню навчального матеріалу, а також розумінню наукових понять.

Діяльність учнів у рамках дослідницьких проектів на факультативних заняттях зазвичай потребує попередньої підготовки з їхнього боку. Проектні роботи виконуються поетапно під постійним керівництвом учителя. Успішність проведення факультативів значною мірою залежить від творчого підходу керівника, його професійних знань і навичок. Основним завданням педагога є цілеспрямована робота над формуванням у школярів сталого інтересу до вивчення географії. Тому викладання на факультативах вимагає від учителя постійного вдосконалення свого рівня знань, професійної майстерності та регулярної самоосвіти (табл. 1.1).

На факультативних заняттях підвищеного рівня зазвичай відбувається поглиблене вивчення матеріалу основного курсу. Прикладні факультативи спрямовані на розвиток у учнів інтересів, пов'язаних із виробничою діяльністю. Спеціалізовані курси зосереджуються на детальному вивченні окремих тем основної програми [23].

Таблиця 1.1

Порівняльні показники уроку географії та факультативного заняття

Порівняльний показник	Урок	Факультативне заняття
Статус в навчальному плані	Обов'язкове заняття	Додаткове заняття
Цільовий орієнтир	Загальноосвітня підготовка учнів	Підготовка з предмету на підвищеному рівні
Зміст навчання	Визначається програмою базового рівня	Визначається програмою факультативних занять
Рівень навчальної мотивації учнів	Не завжди високий	Як правило, високий, відповідний вибору учня
Програми, підручники та навчальні посібники	Державні програми і підручники, рекомендовані МОН України до використання в ЗЗСО	Можливе використання авторських програм, навчальних посібників, популярної літератури
Оцінка навчальних досягнень учнів	Виставляються оцінки	Безоцінкове навчання, використовуються процедури самооцінки
Час проведення	За розкладом в основній сітці навчальних годин	За межами розкладу навчальних занять
Кількісний склад учнів	Постійний колектив нормативної чисельності	Щонайменше п'ять учнів

Для проведення факультативів широко застосовують різноманітні форми навчання, зокрема лекції, семінари, практичні заняття. Підсумкова оцінка за проходження факультативу формується на основі захисту рефератів, виступів на семінарах, проведення експериментів, виготовлення навчальних приладів, а також виконання дослідницьких робіт. Ця оцінка заноситься до атестату про середню освіту, і на її підставі учням надаються рекомендації для вступу до вищих навчальних закладів.

Наразі діють рекомендовані Міністерством освіти програми факультативів і спецкурсів з географії, серед яких «Основи географічної теорії», «Історія географічних відкриттів та досліджень», «Геоінформаційні технології в географії», «Географічне краєзнавство», «Медична географія», «Географія населення», «Основи геології», «Географія світового господарства», «Економічна та соціальна географія світу» [26].

Олімпіада з географії є однією з важливих форм позакласної роботи, яка стимулює розвиток пізнавального інтересу школярів до цього предмета. Участь у шкільних олімпіадах не лише заохочує учнів до здобуття нових знань, але й розвиває їхню самостійність, удосконалює загальні навчальні та спеціальні уміння. Олімпіади також виконують профорієнтаційну функцію, допомагаючи учням визначитися з майбутньою професією. Завдяки великій кількості учасників вони слугують діагностичним інструментом для оцінки рівня географічної освіти в регіонах. Підготовка до олімпіад потребує тривалої і систематичної роботи.

Учнівські вечори, присвячені географічній тематиці, поділяються на кілька типів:

1. Вечори теоретичного характеру, що охоплюють цікаві географічні факти, сесії питань і відповідей, тематичні заходи, а також зустрічі з науковцями, які знайомлять учнів з історією розвитку географічної науки.

2. Вечори-звіти, на яких учні діляться враженнями про екскурсії на природу, походи, подорожі та експедиції.

3. Святкові вечори, присвячені ювілейним датам, видатним географам, почесним членам шкільних клубів або визначним географічним подіям.

4. Красзнавчі вечори, де розглядають особливості природи, населення та господарської діяльності рідного краю, регіону, району або області.

5. Міжпредметні вечори, що поєднують теми з географії, біології, історії, екології.

Такі вечори зазвичай організуються один раз на рік, часто спільно з вчителями інших предметів. Це інтегровані заходи, що проходять на міжпредметній основі, і можуть мати назви на кшталт «Люби і знай свій рідний край», «Історія і географія місцевості», «Видатні українські географи». Тематика підбирається відповідно до навчальної програми.

Метою організації географічних вечорів є формування та розвиток пізнавального інтересу до предмета, тому вони повинні бути цікавими й захоплюючими. Підготовка до таких заходів є відповідальним і досить складним процесом.

Особливу увагу привертають вечори цікавої географії, які покликані викликати у школярів любов до географічної науки. Темі таких вечорів можуть бути дуже різноманітними, наприклад: «Великі катастрофи, їх причини і наслідки», «Світовий океан: пізнавальна характеристика», «Вулкани і землетруси: причини та наслідки».

Зрозуміло, що урочна, позаурочна та позакласна діяльність учнів у навчальному процесі перебувають у тісному взаємозв'язку. Лише при їхній нерозривній єдності можливо досягти повного спектру освітніх, виховних і розвивальних завдань, які ставить перед собою шкільний курс географії. Результативність формування знань про різноманітні об'єкти та явища довкілля значно підвищується, якщо пізнавальна діяльність учнів та вчителя не обмежується рамками уроку, а активно продовжується у позаурочний час. Саме позаурочна і позакласна робота органічно доповнює уроки географії й забезпечуючи цілісність та безперервність навчально-виховної діяльності в школі [17].

РОЗДІЛ 2

ОСНОВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ГЕОГРАФІЧНИХ ЗАХОДІВ ПОЗА УРОКАМИ

2.1. Методика організації та проведення позакласних і позаурочних заходів з географії

Позакласна та позаурочна діяльність з географії є невід’ємною частиною освітнього процесу, яка сприяє не лише поглибленню знань з предмета, а й формуванню в учнів дослідницьких умінь, розвитку творчих здібностей і навичок критичного мислення [7]. Хоча уроки географії надають базову інформацію про навколишній світ, саме завдяки позакласним заходам учні можуть практично застосовувати набуті знання, що сприяє їх більш глибокому і свідомому засвоєнню. Ефективність таких заходів забезпечується продуманою методикою їх організації, яка дозволяє поєднати теоретичний матеріал із практичною діяльністю та сприяє розвитку комунікативних і соціальних якостей учнів.

Метою нашого дослідження є вивчення основ організації та реалізації позакласних і позаурочних заходів з географії, аналіз різноманітних форм такої діяльності та методичних підходів, що роблять освітній процес більш динамічним, захоплюючим та змістовним для учнів.

1. Завдання та мета позакласної і позаурочної географічної діяльності:

– **Поглиблення географічних знань.** Такі заходи дають змогу учням розширити уявлення про географічні процеси, природні зони, екологічні виклики, а також застосовувати вивчене на практиці.

– **Розвиток критичного мислення.** Різноманітні форми діяльності — зокрема квести, дебати, дослідницькі проєкти — стимулюють учнів до аналізу, логічних висновків і осмислення географічної інформації.

– **Формування навичок дослідження.** Участь у позакласній роботі дозволяє учням братися за міні-дослідження, експериментальні завдання, підготовку власних проєктів, що сприяє розвитку наукового мислення і творчості.

– **Підвищення мотивації до вивчення географії.** Інтерактивний формат занять, що включає практичні завдання, активізує пізнавальний інтерес учнів та спонукає їх до самостійного пошуку знань.

– **Розвиток соціальних умінь.** Під час колективної роботи, участі у конкурсах, проектах або командних заходах, учні вчаться співпраці, спілкуванню, аргументованому висловлюванню власної думки та уважному слуханню інших.

2. **Форми проведення позакласних заходів із географії**
Позакласна діяльність з географії має різноманітні форми, що забезпечує можливість кожному учневі обрати найбільш зручний і ефективний спосіб участі у таких заходах. Це сприяє глибшому засвоєнню знань та розвитку особистісних якостей [6].

Серед основних форм позакласної роботи можна виділити такі (рис. 2.1):

Форми позакласної роботи з географії

Рис. 2.1. Основні форми позакласної роботи з географії

Географічні ігри та квести. Однією з найцікавіших форм позакласної діяльності є ігри, які поєднують навчання із захопливими елементами змагання. Вони передбачають активну участь учнів, вимагають не лише знань, а й

креативного мислення, швидкості реакції та вміння працювати в команді. Ігрові форми можуть бути як інтелектуальними (наприклад, вікторини з географії, розв'язування кросвордів чи географічних ребусів), так і фізично активними (екологічні квести, змагання з орієнтування на місцевості). Тематика квестів часто пов'язана з вивченням природних зон, історії географічних відкриттів, пошуком об'єктів за картою або аналізом особливостей певної території. Такі заходи дають змогу учням на практиці застосовувати набуті знання, формувати навички дослідження й аналізу.

Екскурсії. Цей вид позакласної роботи вирізняється своєю ефективністю, оскільки дозволяє учням безпосередньо спостерігати природні об'єкти та географічні явища. Під час екскурсій учні можуть відвідати річки, гори, озера, національні природні парки, історико-географічні пам'ятки. Вони можуть мати пізнавальний (наприклад, відвідування музеїв, ботанічних садів) або дослідницький характер (вивчення флори й фауни, геологічної будови місцевості, особливостей клімату). Така форма роботи сприяє розвитку спостережливості, умінню аналізувати явища в реальному середовищі та робити висновки [14].

Проектна та дослідницька діяльність. Проекти та дослідження дають можливість учням глибше зануритися в окремі теми з географії. Це можуть бути індивідуальні або групові роботи, пов'язані з такими темами, як зміна клімату, охорона природи, урбанізація, природні катастрофи, глобалізаційні процеси тощо. Учні самостійно збирають і аналізують інформацію, формують висновки, оформлюють свої напрацювання у вигляді звітів, статей або мультимедійних презентацій. Такий підхід сприяє розвитку дослідницьких навичок, критичного мислення та вміння презентувати результати власної роботи.

Конкурси та олімпіади. Участь у географічних конкурсах і предметних олімпіадах мотивує учнів до поглибленого вивчення дисципліни та надає можливість проявити свої знання і здібності в змагальному середовищі. Це можуть бути шкільні, районні, обласні, всеукраїнські або міжнародні заходи. Участь у таких подіях підвищує впевненість учнів у власних силах, сприяє розвитку логічного мислення, пам'яті, уваги, а також знайомству з однодумцями.

Виставки та презентації. Організація виставок дає можливість учням представити свої досягнення у творчій формі. Це можуть бути макети, тематичні стінгазети, авторські карти, фотографії, моделі рельєфу або результати власних досліджень. Також можуть проводитися конкурси на кращу карту, науково-популярний плакат, творчий проєкт. Такі заходи сприяють формуванню навичок візуалізації знань, розвивають креативність, а публічні виступи під час презентацій допомагають розвивати комунікативні вміння.

Дискусії та дебати. Організація обговорень на актуальні географічні теми (наприклад, «Кліматичні зміни: загрози та виклики» або «Міграційні процеси та їхній вплив на суспільство й економіку») сприяє формуванню в учнів навичок критичного мислення, аналізу інформації та аргументованого висловлення власної позиції. Участь у дебатах розвиває вміння слухати опонента, переконливо доводити свою думку, працювати в команді та знаходити спільні рішення в дискусійних питаннях.

Наукові конференції. Такі заходи є ефективною формою практичного застосування здобутих знань. Учні готують наукові доповіді, проводять дослідження, створюють презентації, беруть участь в обговореннях важливих географічних проблем. Участь у конференціях розвиває вміння публічно виступати, логічно та послідовно викладати думки, обґрунтовувати висновки й працювати з джерелами інформації.

3. Основи методики організації позакласних заходів. Ефективне проведення позакласної діяльності з географії залежить від правильної організації, яка передбачає вибір найбільш доцільних методів, форм роботи й урахування особливостей учнівського колективу. Важливо враховувати такі методичні засади [17]:

Формулювання мети та завдань заходу. Кожен позакласний захід повинен мати чітко визначену мету, яка відповідає освітнім, виховним та розвивальним потребам учнів. Наприклад, під час екскурсії метою може бути ознайомлення з особливостями певного природного ландшафту, а метою географічної гри — перевірка знань із вивченої теми.

Вибір форм і методів діяльності. Форма заходу має відповідати віковим особливостям учнів, рівню їхньої підготовки, інтересам та змісту теми. Для молодших школярів доцільно використовувати ігрові, інтерактивні методи, тоді як старшокласники краще сприймають такі форми, як дискусії, дослідницькі роботи або наукові презентації.

Урахування індивідуальних особливостей учнів. Організація заходів має бути гнучкою, передбачаючи диференційований підхід до учасників. Варто враховувати зацікавлення учнів: хтось охоче бере участь у проєктній діяльності, інші — в конкурсах, екскурсіях або рольових іграх. Такий підхід забезпечує залучення якомога більшої кількості учасників і підвищує ефективність заходу.

Активне залучення учнів. Позакласна діяльність повинна стимулювати учнів до активної участі: це може бути робота в малих групах, участь у дискусіях, розв'язання практичних задач або створення колективних творчих проєктів. Чим вищий рівень залученості, тим ефективнішим є навчальний вплив.

Інтеграція міжпредметних знань. Географія тісно пов'язана з іншими науками, тому доцільно поєднувати знання з історії, біології, екології, економіки тощо. Така інтеграція дозволяє формувати в учнів комплексне бачення природних і соціальних процесів у світі.

4. Застосування сучасних технологій у позакласній діяльності
Використання інформаційно-комунікаційних технологій значно збагачує зміст і форми позакласної роботи з географії. Мультимедійні презентації, віртуальні тури, навчальні відео, інтерактивні карти, цифрові квести, застосування геоінформаційних систем (GIS) та онлайн-платформ роблять заходи більш привабливими й доступними для учнів. Такі технології сприяють підвищенню мотивації до вивчення предмета, дозволяють візуалізувати складні процеси та активно залучати школярів до навчального процесу поза межами класу.

Мультимедійні ресурси. Застосування відеоматеріалів, презентацій, інтерактивних карт та тривимірних моделей значною мірою сприяє глибшому розумінню географічних об'єктів, явищ і процесів. Ці ресурси можуть використовуватись як у процесі пізнання нового матеріалу, так і при підготовці учнями доповідей, презентацій чи дослідницьких проєктів [25].

Інтернет-ресурси та цифрові платформи. Залучення до навчання платформ, таких як Google Earth, ArcGIS, National Geographic тощо, відкриває учням доступ до актуальних географічних даних. Вони дозволяють створювати власні тематичні карти, аналізувати просторову інформацію, порівнювати різні регіони, що значно підвищує інтерес до навчання.

Веб-квести та цифрові ігри. Інтерактивні онлайн-завдання, що об'єднують вікторини, картографічні вправи, логічні головоломки та ігри з географічним змістом, мотивують учнів до самостійного навчання. Веб-квести особливо ефективні для формування практичних навичок та повторення вивченого матеріалу.

Соціальні медіа та освітні блоги. Використання соціальних мереж і створення освітніх блогів надає можливість учням обмінюватися думками, розміщувати результати своїх досліджень, брати участь у спільних проєктах та обговореннях географічних тем, сприяючи розвитку комунікативних і творчих навичок [28].

Організація позаурочних заходів: етапи планування та підготовки. Щоб позаурочні заходи були ефективними, необхідно ретельно підійти до їх підготовки. Основні етапи включають:

- **Вибір тематики та постановка мети.** Першим кроком є чітке визначення теми заходу та формулювання очікуваних результатів. Наприклад, метою може бути ознайомлення з кліматичними зонами або вивчення екологічного стану місцевості.

- **Підбір форм та методів проведення.** Визначивши мету, потрібно обрати форми роботи, що найкраще відповідатимуть віковим особливостям і рівню підготовки учнів. Для молодших класів більш ефективними будуть ігрові формати, тоді як для старших – дослідницькі проєкти, обговорення, аналітичні завдання.

- **Забезпечення навчально-методичними матеріалами.** Для проведення заходів необхідно підготувати тематичні карти, атласи, відео, інструкції, роздаткові матеріали, зразки дослідницьких робіт або презентацій. Якість і актуальність матеріалів має бути гарантована.

Для оцінювання ефективності позакласної діяльності після проведення заходу доцільно здійснити аналіз його результатів. Це допоможе визначити, чи досягнуто поставлені цілі, які труднощі виникали, які елементи варто вдосконалити. Оцінювання може відбуватись як у традиційній формі (оцінка виконаних завдань, проєктів, рефератів), так і у вигляді зворотного зв'язку, самооцінки, анкетування або рефлексії. Особливу цінність має отримання відгуків учнів, що дозволяє покращити якість подальших заходів і врахувати їхні інтереси.

Зразки позакласних заходів з географії [37]:

- **Географічний квест «Шляхами відкриттів».** Учасники, поділені на команди, проходять серію станцій, на яких виконують завдання на знання географічних об'єктів, розв'язання логічних задач і орієнтування на карті.
- **Екскурсія до природного парку.** Учні знайомляться з флорою й фауною території, проводять спостереження за погодними умовами, здійснюють прості географічні вимірювання.
- **Відвідування краєзнавчого музею.** Під час такої екскурсії учні досліджують експонати, знайомляться з історичними та природними особливостями свого краю, аналізують карти й моделі.
- **Конкурс на кращу карту світу.** Учасники створюють тематичні картографічні проєкти, що відображають природні, кліматичні або соціально-економічні характеристики різних регіонів світу.
- **Конкурс дослідницьких проєктів «Зміна клімату».** Учні презентують аналітичні роботи, у яких досліджують глобальні кліматичні зміни, їх причини, наслідки та можливі способи адаптації.

Позакласна та позаурочна діяльність з географії має велике значення для розвитку інтересу до предмета, активного пізнання навколишнього світу та формування ключових компетентностей учнів. Вона сприяє глибшому засвоєнню знань, розвитку навичок аналізу, критичного мислення та творчого підходу. Включення сучасних технологій, інтерактивних методів, індивідуального й командного підходу робить ці заходи більш ефективними та привабливими для учнів. Їх успішна реалізація залежить від чіткого планування, професійної підготовки вчителя та його здатності зацікавити школярів.

2.2. Позакласна та позаурочна з географії як важлива складова навчально-виховного процесу в школі

Географія як навчальний предмет у школі охоплює дуже широкий спектр тем і питань, таких як опис подорожей, спостереження за цікавими природними явищами та багато іншого, на яких вчитель часто не має можливості докладно зупинитися під час уроків, хоча вони викликають великий інтерес у учнів. Цей предмет тісно пов'язаний із навколишнім середовищем, життям людей, а також із подіями, що відбуваються як у нашій країні, так і за її межами [7]. Враховуючи це, позакласна робота з географії відкриває значні перспективи для розширення знань і розвитку інтересів учнів.

Час, відведений на вивчення географії за навчальною програмою, обмежений, тому він не завжди дає змогу повністю задовольнити всі пізнавальні інтереси та потреби школярів. Вчитель не завжди може охопити весь обсяг цікавого й пізнавального матеріалу про певні природні явища чи географічні об'єкти під час уроків. Проте, користуючись різноманітними джерелами інформації, учні можуть дізнатися про споріднені науки, які тісно пов'язані з географією, зокрема про геологію, вулканологію, гляціологію, океанографію.

Вчитель, враховуючи інтереси учнів, залучає їх до участі в позакласній діяльності, застосовуючи додаткову літературу та надаючи можливість практично застосовувати отримані знання в різних видах діяльності.

Позакласна робота є важливою складовою навчально-виховного процесу в школі. Її основною метою є спрямування активності і самодіяльності учнів на підвищення їхнього культурного рівня, розвиток індивідуальних здібностей, розширення світогляду, поглиблення знань, засвоєння корисних умінь і навичок, а також організація змістовного дозвілля й розумних розваг. Крім того, вона допомагає формувати у дітей важливі ціннісні орієнтири та ставлення до навколишнього світу.

Об'єктом масової позакласної роботи з географії (рис. 2.2) є діяльність добровільних учнівських об'єднань, таких як гуртки, клуби, товариства, асоціації, факультативи та інші.

Рис. 2.2. Масові форми позакласної роботи з географії

Зміст масової позакласної роботи становить комплекс різних форм пізнавальної, виховної та практичної діяльності учнів у цих об'єднаннях.

Успішність навчання залежить не лише від правильного вибору ефективних методів і форм навчання під час уроків, але й від організації позакласної роботи з предмета. Досвідчені вчителі добре знають, що саме позакласна діяльність часто формує у школярів інтерес до предмета і навіть впливає на вибір майбутньої професії.

Результати творчої роботи педагогів у сфері позакласної діяльності з географії дозволили накопичити значний досвід, який сприяє якісному організуванню цієї роботи [9]. Вивчення географії поза межами навчального плану та вимог шкільної програми суттєво відрізняється від уроків, які є основною формою організації навчального процесу і складають фундамент класно-урочної системи. Позакласна робота будується на основі іншого географічного матеріалу, проходить у різних організаційних формах і значною мірою спирається на самостійну діяльність учнів, проводиться у вільний від уроків час.

Основною метою позакласної роботи є забезпечення всебічного і гармонійного розвитку школярів. Це відповідає ключовій ідеї виховання – формуванню особистості, яка поєднує духовне багатство, моральну чистоту та фізичну досконалість.

Освітні та виховні завдання позакласної роботи з географії визначаються загальними цілями і завданнями навчання предмета. Одним із найважливіших завдань позакласної роботи є формування у учнів таких рис характеру, як взаємодопомога, дружба, вміння працювати в колективі.

Ще одним важливим завданням позакласної діяльності є збагачення учнів новими, цікавими фактами і поняттями, які розкривають різні аспекти життя природи і суспільства.

Важливою метою позакласної роботи з географії є посилення інтересу учнів до цієї науки. Підвищення пізнавального інтересу забезпечується залученням різноманітних засобів, що викликають цікавість, знайомством з найважливішими досягненнями науки, організацією екскурсій до природи та на виробництво.

Позакласна робота з географії має тісний зв'язок із навчальними заняттями. Як показали педагогічні дослідження, інтерес до навчання розвиває у школярів пізнавальні інтереси, що проявляються у прагненні глибше зрозуміти новий матеріал з предмета, не обмежуючись лише поверхневим ознайомленням.

У тісному взаємозв'язку навчальної та позакласної діяльності ключове місце відводиться саме навчальній роботі. Водночас позакласна робота з географії нерозривно пов'язана із колективною діяльністю учнів. Спільне виконання завдань, усвідомлення значущості власної праці та зусиль товаришів сприяє вихованню в школярів таких якостей, як дисциплінованість, товарицькість і взаємодопомога. Таким чином, роль позакласної роботи полягає не лише у розширенні світогляду та поглибленні знань з географії, підготовці учнів до майбутньої професійної діяльності, але й у формуванні важливих особистісних рис, серед яких самостійність, цілеспрямованість і вміння організувати власну діяльність [15].

Значущість позакласної роботи у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи постійно зростає, оскільки вона сприяє широкому впровадженню теоретичних знань у практичну діяльність, а також формує професійні інтереси учнів. Використання поглибленого підходу до вивчення географії через різноманітні форми позакласної діяльності дозволяє розвивати

творчі здібності учнів, враховуючи їхні індивідуальні особливості, виробляти стійкий інтерес до здобуття нових знань, бажання працювати, а також навчати самостійно користуватися різними джерелами географічної інформації.

Зміст позакласної роботи значною мірою визначається специфікою навчальної програми з географії. В межах цієї роботи можна виокремити два головні напрями діяльності:

1. Поглиблене вивчення ключових питань шкільного курсу, які викликають значний інтерес у учнів і мають велике освітньо-виховне значення;
2. Формування навичок і умінь дослідницького характеру під час проведення практичних робіт на місцевості, роботи з різними джерелами інформації в класі, використання спеціальних приладів та комп'ютерної техніки.

Слід підкреслити, що в обох напрямках широко застосовується матеріал, пов'язаний із краєзнавством, а також розвиваються вміння учнів самостійно здобувати знання та ефективно застосовувати їх на практиці.

Особливістю позакласної роботи з географії є налагодження міжпредметних зв'язків із різними дисциплінами, такими як біологія, історія, фізика, хімія, література та інші. Застосування міжпредметних зв'язків у позакласній діяльності сприяє інтеграції, цілісності та комплексності в змісті й організаційних формах, що дозволяє краще реалізувати загальні цілі всебічного розвитку особистості. Інтеграція різних форм і методів роботи також дає змогу формувати у учнів узагальнені світоглядні уявлення. Крім того, впровадження міжпредметних зв'язків допомагає більш ефективно розв'язувати завдання формування загальнонавчальних умінь, забезпечуючи учнів знаннями про способи діяльності, що значно підвищує їхню самостійність.

Доля самостійної роботи учнів у позакласних заняттях має бути досить великою. Проте, щоб не перетворити позакласну роботу на продовження уроків, необхідно дбати про різноманітність форм і методів організації цих занять.

Важливо, щоб у позакласній роботі з географії дотримувалися такі педагогічні вимоги:

- спрямованість на суспільну користь;
- орієнтація на професійний розвиток;
- екологічна спрямованість;
- краєзнавчий аспект;
- сучасність змісту та форм позакласної діяльності;
- врахування вікових та індивідуальних особливостей і інтересів учнів;
- поєднання педагогічного керівництва з самостійністю школярів;
- системність та безперервний розвиток позакласної роботи.

Суспільно корисна спрямованість позакласної роботи з географії вимагає від вчителя тактовності, поєднання педагогічного керівництва з розвитком дитячого самоврядування, що забезпечує задоволення особистих інтересів та схильностей учнів [16]. Цей напрямок реалізується через проведення учнями наукових досліджень, організацію експериментів і дослідів, участь у заходах з охорони конкретних природних об'єктів.

Проте не можна змушувати учнів виконувати суспільно корисні види діяльності, ігноруючи їх власну ініціативу та бажання. Дуже важливо, щоб професійна спрямованість школярів була основним елементом позакласної роботи з географії. Професійна орієнтація передбачає поєднання природних нахилів і здібностей кожної особистості з потребами суспільства. Знайомство з різними професіями відбувається через лекції, бесіди, виступи фахівців, учнівські доповіді, обговорення та диспути, а також читання відповідної літератури.

Особливе місце в професійній орієнтації займають факультативні заняття та географічні гуртки. Їх діяльність має бути спрямована на суспільно корисні завдання та носити дослідницький характер. Однією з дієвих форм профорієнтації в позакласній роботі з географії є проведення тематичних конференцій, присвячених різним професіям, організація циклів лекцій на відповідні теми та інші подібні заходи.

У кабінеті географії, щоб сприяти професійному орієнтуванню учнів, оформлюють спеціальні куточки або вітрини з інформацією про професії, пов'язані з географією, а також ті, де потрібні географічні знання та навички.

Враховуючи сучасний зміст географії, одним із важливих напрямів позакласної роботи стає екологічна спрямованість. Вона полягає у формуванні у школярів ціннісного ставлення до природи, яке базується на розумінні її цілісності, взаємозв'язку та взаємозалежності окремих її компонентів. Також важливо розвивати елементарні навички поведінки в природних умовах, вміння оцінювати наслідки впливу діяльності людини на навколишнє середовище. В позакласній роботі з географії вивчення взаємозв'язків між людиною і природою відбувається на різних рівнях — глобальному, регіональному та місцевому.

Однією з найважливіших вимог до позакласної роботи з географії є сучасність як її змісту, так і форм організації. Позакласні заняття повинні відображати актуальні досягнення виробництва у рідному краї, новітні тенденції в економіці та інших сферах. Успішність позакласної роботи багато в чому залежить від ерудиції вчителя, його інтересу до предмета [19]. Для залучення учнів слід використовувати активні методи роботи — диспути, конференції, ділові ігри, які сприяють жвавому обміну думками, формуванню умінь аргументувати власну точку зору та приймати рішення. Вибір таких форм діяльності має враховувати вікові, психологічні та фізіологічні особливості учнів.

Особливо важливим аспектом є врахування вікових і індивідуальних особливостей інтересів школярів, що часто реалізується через використання ігрових форм роботи. Відомий психолог Б.Г. Ананьєв підкреслював, що гра — це не лише форма діяльності дітей від першого року життя до початку навчання, а процес, який супроводжує людину впродовж усього життя, проявляючись у різних формах у підлітковому, молодому, середньому і навіть літньому віці. Через ігри учні мають змогу практикувати конкретні навички і вміння в реальних, чітко визначених ситуаціях, що сприяє формуванню знань і практичних здібностей.

Наступною важливою вимогою є поєднання педагогічного керівництва з самостійністю та добровільною участю учнів у позакласній роботі. Це

пов'язано з необхідністю індивідуального підходу до кожного школяра та суспільно корисною спрямованістю позакласних занять. Основою залучення учнів до такої роботи має бути не випадковий інтерес, а саме бажання пізнавати нове. Тому організація позакласної роботи повинна враховувати допитливість і захоплення школярів, а також вимагати проявів їхньої волі. Саме це сприяє формуванню добровільної активності учнів.

Ще однією важливою вимогою є системність позакласної роботи. Вона забезпечується за рахунок ретельного планування, послідовності у підборі форм і методів роботи, а також традицій, які сформовані в школі. Позакласна робота має розвиватися безперервно, наприклад, гурткова діяльність у молодших класах плавно переходить у факультативні заняття чи клубну роботу у старших класах.

Для розвитку позакласної роботи з географії вчителю необхідно постійно підходити до неї творчо, переходити від простіших форм до більш складних. Важливо добре знати учнів, підбирати завдання, які відповідають рівню конкретного колективу, враховувати вікові, індивідуальні особливості, нахили та інтереси школярів.

Дотримання усіх вказаних раніше вимог щодо організації та проведення позакласної роботи сприяє формуванню цілісної системи позакласної роботи, яка складається з кількох рівнів [23].

Перший рівень передбачає використання позакласної діяльності для усунення прогалин у знаннях та навичках з географії. На цьому етапі позакласні форми роботи організовуються та проводяться переважно за ініціативою вчителя. Самостійна діяльність учнів тут має репродуктивний характер, тобто вони здебільшого відтворюють уже відомий матеріал. Позакласна робота на цьому рівні ведеться без певної системності, носить епізодичний характер і не має чіткої послідовності.

Другий рівень відзначається більш широким і глибоким відбором матеріалу, ніж це передбачено навчальною програмою. Основною метою

цього етапу є розвиток, підтримка і посилення інтересу учнів до предмета. Під час організації заходів обов'язково враховуються індивідуальні особливості кожного учня, а також поєднуються масові заходи із індивідуальними завданнями. При цьому збільшується частка самостійної роботи учнів. На цьому рівні характерним є стабільний і тривалий інтерес школярів до різних проблем. Позакласні заходи проходять регулярно, а кількість учасників залишається досить постійною.

Третій рівень передбачає активну і самостійну діяльність учнів під час розв'язання різноманітних завдань і проблем. Учні володіють доступними їм методами наукового пізнання, а роль вчителя полягає в направленні, допомозі у засвоєнні раціональних способів пізнавальної діяльності [10]. На цьому етапі учні можуть проводити експерименти, співпрацювати з науково-дослідними інститутами, геологічними експедиціями, науковцями географічних факультетів та працівниками лабораторій. Інтерес школярів на цьому рівні трансформується у мотивацію, що має соціальне значення і спонукає їх до активної громадянської позиції.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМКИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПОЗАШКІЛЬНОЇ РОБОТИ З ГЕОГРАФІЇ

3.1. Шляхи підвищення результативності позакласної діяльності з географії

Географічну освіту слід розглядати як невід'ємну складову загальноосвітньої системи, адже вона сприяє глибшому розумінню просторових взаємозв'язків у світі та форм взаємодії людини з навколишнім середовищем. Вивчення географії є важливим для тих хто планує пов'язати своє майбутнє з цією наукою. Так само природно, як і навчання дітей читати, писати, рахувати чи розв'язувати математичні задачі — тобто опановувати навички спілкування, постановки запитань і відповідей, прийняття повсякденних рішень, виявлення своїх здібностей та розвиток особистості — є й необхідність формування вміння орієнтуватися в просторі, бачити територіальний вимір проблем, збагачувати уявлення про навколишній світ [2].

У системі загальної середньої освіти, особливо в умовах зростання наукового рівня викладання, ефективність навчального процесу залежить не лише від методів і форм проведення уроків, а й від змістовної позакласної роботи. Часто саме вона стає поштовхом до формування інтересу до предмета і навіть впливає на професійний вибір учнів. Значення позакласної діяльності з географії важко переоцінити, оскільки вона дозволяє розглянути яскраві та захоплюючі аспекти науки, які виходять за межі шкільної програми.

Проведення практичних занять на місцевості в рамках уроку є обмеженим, тоді як у позаурочний час організувати їх значно простіше. Походи, екскурсії, подорожі дають змогу краще пізнати природу рідного краю, виховують любов до Батьківщини, формують навички раціонального природокористування та дбайливого ставлення до природних ресурсів.

До основних критеріїв ефективності позакласної роботи належать:

- зростання рівня географічних знань і практичних навичок учнів;

- активізація пізнавального та емоційного інтересу до навчання: посилення зацікавленості у заняттях, читання додаткової літератури, залучення до корисної соціальної діяльності;

- розвиток самостійності у виконанні навчальних і домашніх завдань;
- позитивний вплив на успішність із суміжних дисциплін;
- формування вміння працювати з різними видами інформаційних джерел;
- загальнокультурний розвиток учнів.

Оцінити рівень результативності позакласної діяльності можна через безпосереднє спілкування з учнями, спостереження, аналіз анкет, а також вивчення їхніх творчих і самостійних робіт. Показниками успішності групових форм є стабільність складу гуртків, колективна робота учнів. У випадку індивідуальних форм критеріями є позитивні зміни в знаннях, поведінці, навичках і світогляді школярів.

Позакласна робота може відрізнятися за кількістю учасників і регулярністю проведення. Виділяють три основні форми організації:

- *Фронтальна форма* охоплює всіх учнів одночасно, передбачає однакові завдання та єдину тему для всієї групи. Учитель викладає матеріал, контролює процес, ставить питання та спілкується з усіма учнями.

- *Групова форма* полягає в розподілі учнів на підгрупи для виконання схожих або різних завдань.

- *Індивідуальна форма* забезпечує індивідуалізацію навчального процесу: кожен учень отримує персональне завдання і працює самостійно з високим рівнем пізнавальної активності.

Позакласна діяльність планується в межах навчального року. Вибір форми залежить від кількості учасників, цілей, підготовки та методики проведення [1].

Розмежування між систематичними і разовими позакласними заходами є умовним. Багато епізодичних форм можна трансформувати у постійні, що значною мірою залежить від ініціативності вчителя. Водночас такі масштабні й складні у підготовці заходи, як олімпіади, тижні географії, тематичні вечори зазвичай є одноразовими.

Систематичні форми передбачають глибоку, тривалу роботу з постійним або змінним складом учасників. До них належать гуртки, наукові товариства, лекторські групи тощо.

Масові форми включають:

- географічні тижні;
- предметні олімпіади;
- інтелектуальні ігри (КВНи);
- тематичні вечори;
- науково-практичні конференції;
- зустрічі з науковцями, мандрівниками тощо.

Участь учнів у таких заходах може бути як активною, так і пасивною. Усі форми позакласної діяльності наведено в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Форми позакласної роботи

Систематичні форми позакласної роботи	Епізодичні форми позакласної роботи
Географічні гуртки	Географічні олімпіади
Клуби любителів природи	Тиждень географії
Музеї	Географічні вечора
Гео-видання	Походи, екскурсії, експедиції

Однією з найпоширеніших і водночас ефективних форм позакласної роботи з географії є географічні гуртки [17]. Вони посідають особливе місце в системі додаткової освіти, виконуючи функції, які не завжди реалізуються під час традиційного навчального процесу. Основне призначення гурткової діяльності полягає у розвитку активності, самостійності учнів, формуванні сталого пізнавального інтересу, а також створенні умов для поглибленого й систематичного вивчення обраних тем. Особливо ефективними гуртки є для учнів середньої ланки, коли інтерес до навчального предмета лише починає формуватися.

За змістовним наповненням географічні гуртки поділяють на кілька груп:

1. *Пізнавальні гуртки* – їх головна мета полягає в заохоченні учнів до вивчення географії, формуванні первинного інтересу до предмета через цікаві теми, інтерактивні форми роботи та ігрові елементи.

2. *Гуртки, пов'язані з поглибленням шкільного курсу* – спрямовані на вдосконалення знань та навичок, отриманих на уроках, поглиблення окремих тем відповідно до шкільної програми.

3. *Практико-орієнтовані гуртки* – їх діяльність базується на виконанні конкретних практичних завдань (наприклад, метеорологічні, фенологічні, топографічні гуртки), що сприяє формуванню прикладних навичок.

4. *Спеціалізовані гуртки* – присвячені вивченню окремих аспектів географії, таких як глобальні проблеми людства, етнографія, геоекологія. Ці гуртки надають можливість занурення у вузькоспеціалізовану тематику.

Факультативні заняття з географії тісно пов'язані з гуртковою діяльністю і сприяють поглибленому засвоєнню навчального матеріалу. Вони спрямовані на індивідуалізацію навчального процесу та розвиток пізнавальних інтересів учнів. Залежно від організаційної форми, факультативи можуть бути як *класними* (семінари, лекції, консультації, зустрічі з фахівцями), так і *позакласними* (екскурсії, польові дослідження, практичні роботи на місцевості) [19].

Завдання географічних факультативів включають:

- розвиток просторового і географічного мислення;
- розширення знань про закономірності розвитку природи й суспільства;
- формування навичок роботи з географічними джерелами (картографічними матеріалами, енциклопедіями, статистичними збірниками);
- ознайомлення з професіями, що базуються на географічних знаннях.

Клубна форма позакласної роботи також визнана однією з найперспективніших. Шкільні географічні або природоохоронні клуби орієнтовані на систематичне вивчення питань охорони навколишнього середовища. Основними завданнями клубу є:

- виховання екологічної культури;
- формування свідомого ставлення до природи;
- набуття практичних навичок догляду за об'єктами живої природи та участь у природоохоронних заходах.

До традиційних форм діяльності клубів належать лекції, практикуми, семінари, перегляд науково-популярних фільмів, підготовка й захист проєктів, організація

екскурсій та екологічних акцій. Активна участь учнів у роботі клубу сприяє розвитку навичок публічного виступу, творчої самореалізації, командної співпраці.

Географічні олімпіади є важливою формою позакласної роботи, яка поєднує інтелектуальні змагання з профорієнтаційною діяльністю. Вони сприяють глибшому опануванню географічних знань, розвитку логічного мислення та виявленню здібних учнів. Олімпіади дозволяють учням усвідомити, чи є географія сферою їх подальшої професійної реалізації [26].

Для ефективної підготовки до олімпіад варто організувати:

- випуск тематичних стіннівок;
- публікацію тренувальних завдань;
- проведення інтелектуальних ігор і вікторин;
- науково-практичні конференції;
- зустрічі з професійними географами, викладачами, науковцями.

Усний журнал – форма позакласної роботи, яка дозволяє в стислий термін ознайомити учнів із широким спектром географічних тем. Цей формат часто інтегрується з вікторинами, бесідами, виступами, демонстраціями картографічних та ілюстративних матеріалів.

Географічні вікторини мають універсальний характер. Вони допомагають не лише закріпити знання, а й підвищити інтерес до предмета. Такі заходи можуть бути як самостійними, так і частиною великих заходів — вечорів, тижнів географії чи шкільних свят.

Зразків географічних вікторин для учнів різних класів — із запитаннями, що охоплюють шкільну програму, краєзнавство, цікаві факти й логічні задачі [28]:

Вікторина «Мандрівка світом» (5–6 класи)

Яка найбільша тварина у світі?

Відповідь: Синій кит

Який материк найбільший за площею?

Відповідь: Євразія

Що показує компас?

Відповідь: Напрямок на північ

Яка річка найдовша у світі?

Відповідь: Ніл або Амазонка (залежно від джерела)

У якій півкулі розташована Україна?

Відповідь: У Північній і Східній півкулях

Вікторина «Чи знаєш ти Україну?» (7–8 класи)

Столиця якої країни розташована найближче до Києва?

Відповідь: Мінськ

Як називається найвища гора України?

Відповідь: Говерла

Назвіть найбільше озеро України.

Відповідь: Світязь

Через які області протікає річка Дніпро?

Відповідь: (вибрані: Київська, Черкаська, Дніпропетровська, Запорізька, Херсонська).

Який український національний парк внесено до списку ЮНЕСКО?

Відповідь: Карпатський біосферний заповідник

Вікторина «Най-най у природі» (9–11 класи)

У якій країні розташований найглибший каньйон у світі?

Відповідь: США (Гранд-Каньйон)

Де знаходиться найсухіше місце на Землі?

Відповідь: Пустеля Атакама

Яка держава має найбільшу кількість сусідів?

Відповідь: Китай або Росія (залежно від трактування)

У якому океані розташований Маріанський жолоб?

Відповідь: Тихий океан

Яке місто називають «Воротами Європи»?

Відповідь: Стамбул

Логічні запитання (для будь-якого віку)

Без чого карта не має сенсу?

Відповідь: Легенди (умовних позначень)

Йде дощ. У якому напрямку дме вітер, якщо дим з труби йде прямо вгору?

Відповідь: Вітру немає

Назвіть країну, яка одночасно розташована в Європі й Азії.

Відповідь: Росія, Туреччина, Казахстан

Тиждень географії — це комплексний захід, що об'єднує найрізноманітніші форми роботи: конкурси, виставки, тематичні вечори, конференції, зустрічі з фахівцями, екскурсії тощо. Його головні завдання — популяризація предмета, стимулювання інтересу до географії та формування свідомого ставлення до природи і своєї країни.

Серед типових заходів тижня географії:

- тематичні дні в класах;
- конкурси рефератів, плакатів, газет;
- мандрівки до музеїв, підприємств, наукових установ;
- організація ігор, презентацій, вікторин.

План проведення Тижня географії [5]

Мета: популяризація географічних знань; формування інтересу до предмета; розвиток дослідницьких і творчих здібностей учнів; залучення до активної участі в позакласній діяльності.

Понеділок – Відкриття Тижня географії

Урочиста лінійка або оголошення плану Тижня.

Тематичне оформлення кабінету географії, виставка карт, глобусів, моделей.

Випуск шкільної стінної газети: "Цікава географія", "Цей дивовижний світ".

Географічний квест «У пошуках скарбів» (5–6 класи).

Вівторок – День краєзнавства

Презентація учнівських проєктів: "Моє село/місто – на карті України", "Заповідники рідного краю".

Екскурсія до місцевого музею, туристичного об'єкта або природного парку.

Вікторина «Чи добре ти знаєш Україну?» (7–9 класи).

Середа – День глобальних знань

Географічний брейн-ринг «Най-най-най у світі» (8–11 класи).

Усний журнал "Цікаві факти про країни світу" (ведуть учні старших класів).

Тематичний кіноперегляд: науково-популярний фільм або документальний серіал з обговоренням.

Четвер – День дослідника

Конкурс рефератів, міні-проектів або презентацій:

"Географія професій", "Глобальні проблеми людства", "Природні катастрофи та як їх уникати".

Практикум: складання маршрутів подорожей, робота з картами, розв'язання географічних задач.

Запрошення фахівця – еколога, мандрівника, метеоролога або вчителя ВНЗ для виступу.

П'ятниця – Підсумковий день

Проведення шкільної географічної олімпіади (або її I етапу).

Нагородження активних учасників Тижня (грамоти, подяки, подарунки).

Географічна гра КВК або шоу "Своя гра" з географії.

Закриття Тижня: підбиття підсумків, виставка кращих робіт, фотозвіт.

Додатково протягом тижня:

Конкурс кросвордів, ребусів, плакатів;

Акція «Географічна поштова скринька» – щоденне запитання дня;

Онлайн-вікторини або використання інтерактивних платформ (Kahoot, LearningApps тощо).

Хочете — можу підготувати презентацію для відкриття тижня, макет стінної газети або сценарій географічної гри.

Випуск стінних газет є постійною та ефективною формою позакласної діяльності. Їх класифікують за змістом (фотогазети, тематичні, монтажні), стилем (рукописні, комп'ютерні) та призначенням (інформаційні, святкові, екстрені – «блискавки») [13].

Шкільний географічний або краєзнавчий музей – ще одна вагома форма позакласної діяльності, яка об'єднує дослідницьку, пізнавальну і творчу активність учнів. Робота в музеї передбачає збір, систематизацію, збереження та презентацію матеріалів, що мають освітню, наукову й культурну цінність. Учні

беруть участь у створенні експозицій, проводять екскурсії, організовують заходи для молодших школярів і батьків.

Туристсько-краєзнавча діяльність є невід'ємною частиною позакласної роботи з географії. Вона включає походи, експедиції, довготривалі поїздки, які дозволяють на практиці пізнати рідний край, дослідити природні явища, розвинути спостережливість, витривалість, вміння працювати в колективі. Цей напрям широко висвітлюється у спеціальних методичних матеріалах і брошурах.

3.2. Організація позакласної роботи учнів у географічних гуртках, секціях, товариствах і клубах

Географія як навчальна дисципліна має унікальну особливість — саме завдяки їй школярі формують цілісне уявлення про навколишній світ, усвідомлюють важливість знань про географічні закономірності та виховують дбайливе ставлення до природи [15].

Соціальне виховання дітей і підлітків є одним із провідних чинників гармонійного розвитку суспільства. Воно має реалізовувати дві основні цілі: сприяти успішній соціалізації підростаючого покоління відповідно до вимог сучасного світу, а також забезпечити всебічний розвиток особистості — як активного учасника суспільного життя, так і як індивідуума. Саме ці функції й виконує позакласна діяльність.

Під управлінням виховним процесом слід розуміти розвиток закладених у дитині природних якостей, коригування небажаних соціальних проявів у поведінці та свідомості, а також формування потреби в постійному самовдосконаленні, самореалізації фізичних і духовних сил. Адже особистісне виховання починається з самовиховання, і досвід, здобутий самостійно, найцінніший і довготривалий.

Виховання — це цілеспрямований процес формування гармонійної особистості, який забезпечує поступове залучення дитини до життя суспільства, її становлення як активного і свідомого його члена.

Модернізація сучасної школи вимагає глибшого розуміння пізнавальних інтересів учнів і пошуку ефективних шляхів мотивації до навчання. Одним із таких шляхів є залучення школярів до позакласної роботи, яка має освітнє, виховне, розвивальне та практичне значення. Учителі чудово розуміють потенціал цієї форми діяльності та її цінність у навчально-виховному процесі.

Сучасний учень живе у світі, де джерела інформації стали значно різноманітнішими. Сьогодні школа вже не є єдиним джерелом знань — учні отримують інформацію з газет, журналів, телебачення, інтернету. Водночас учні з різних країн мають різні уявлення про світ, що потребує відповідної уваги з боку педагогів.

Гуртки, секції, товариства, клуби та музеї створюють умови для різноманітної позакласної роботи. Їх діяльність поєднує спільні елементи (такі як зустрічі, конференції, вечори), хоча кожна форма має свої особливості. Умовно позакласну діяльність можна поділити на кілька напрямів:

- *Туристсько-краєзнавчий* — спрямований на всебічний вплив на особистість учня. Він інтегрує політичне, етичне, трудове, естетичне та фізичне виховання. Цей напрям поглиблює світогляд учнів, стимулює інтелектуальний розвиток.
- *Науково-пізнавальний* — ґрунтується на вікових особливостях учнів, сприяє формуванню наукового мислення, світогляду, креативності та активного інтересу до пізнання.
- *Культурно-освітній* — пов'язаний з процесом засвоєння культурних цінностей.
- *Трудовий* — передбачає набуття знань і навичок у сфері праці, розвиток умінь працювати з інструментами та технологіями.
- *Музейно-оформлювальний і видавничий* — залучає учнів до оформлення експозицій, підготовки публікацій тощо.

Туристсько-краєзнавчий напрям вирізняється широким охопленням школярів і глибоким змістом. Найпоширенішим видом діяльності є *туристські походи* (рис. 3.1), які об'єднують фізичну активність з пізнавальною діяльністю — вивченням природи, економіки й культури рідного краю [37].

Походи можуть бути одноденними або багатоденними (від 1–2 до 15–20 днів) і проводяться пішки, на велосипедах, лижах або човнах. До походу необхідно ретельно підготуватися: розробити маршрут, придбати продукти, зібрати спорядження. Мета

Рис. 3.1. Туристські походи

походу — не лише спортивна, але й пізнавальна. Важливо навчити учнів орієнтуватися на місцевості, користуватися картою, вибирати зручні місця для стоянок, які дозволяють провести ефективні спостереження.

Усі результати фіксуються: учасники походу ведуть щоденники, де описують побачене, аналізують природні явища та характеристики ландшафту. Завдання розподіляються індивідуально, щоб кожен учень мав свою сферу відповідальності.

По завершенні походу доцільно провести підсумкові заняття гуртка, узагальнити результати спостережень. Звіти, виступи, стенди з фотографіями та матеріалами сприяють зростанню інтересу до географії та підвищують мотивацію інших учнів.

Ще однією популярною формою туристсько-краєзнавчої діяльності є *екскурсії*. Це групові виїзди з пізнавальною або просвітницькою метою — у природу, на підприємства, в музеї, тощо. Вони допомагають учням не тільки побачити, а й навчитися аналізувати, спостерігати, виявляти зв'язки між природними й техногенними процесами. Екскурсії можуть бути короткими — на декілька годин, або тривалими — під час канікул.

Усі ці форми роботи сприяють формуванню активного інтересу до географії, розширенню кругозору, зміцненню навичок дослідницької діяльності, а також розвитку особистості учня як гармонійного та самостійного індивіда.

Будь-яка екскурсія, що проводиться у школі, повинна містити три основні етапи: підготовчий, безпосередньо саму екскурсію та підсумковий етап. Після завершення екскурсії готуються різноманітні матеріали — доповіді, щоденники спостережень, ескізи, фотографії, а також схеми пройдених маршрутів.

Географічні експедиції (рис. 3.2) мають значно більшу складність у плануванні. Вони вимагають ретельної розробки маршруту, постановки наукових завдань, забезпечення необхідним спорядженням, а також підготовки школярів у туристичних і географічних аспектах [32]. Крім того, організація та проведення таких експедицій супроводжуються певними труднощами.

Рис. 3.2. Географічні експедиції

Під експедицією розуміють запланований пошук певних об'єктів або ресурсів з метою подальшого використання отриманих результатів у суспільних чи особистих цілях. Такі пошуки можуть бути спрямовані на виявлення запасів питної води,

збір лікарських рослин і мінералів, оцінку рекреаційних ресурсів, охорону малих річок і водойм тощо.

Основним завданням експедиції є дослідження учнями під час походів, подорожей чи екскурсій різних аспектів економіки, природи та культури рідного краю, а також виконання завдань, які поставлені державними, науковими чи громадськими організаціями.

Географічні зльоти — це заходи, які підсумовують проведену роботу. Початком зльоту є походи шкільних груп, у процесі яких ведуться щоденники. Під час зльоту організовуються різні конкурси: на найкраще оволодіння туристськими навичками, на найкращу схему походу, найкращий план місця проведення зльоту. Також проводяться географічні вікторини, конкурси на найкращий похідний малюнок і подібні заходи.

До науково-пізнавального напрямку позакласної роботи належать регулярні зустрічі гуртків, секцій, клубів та активу шкільних музеїв. Ці зустрічі мають проводитись не рідше одного разу на тиждень і бути чітко регламентовані

за часом, щоб не забирати надмірно час учнів для самостійної або практичної роботи. Під час таких засідань заслуховуються доповіді та повідомлення з подальшим їх обговоренням. Також часто організують бесіди, диспути, обговорення статей із періодичних видань. Розвивати ці вміння слід, навчати учнів складати короткі плани статей та відокремлювати головне від другорядного.

Особливе значення в науково-пізнавальній роботі мають географічні конференції, які іноді проводяться на міжпредметній основі [33]. Ці конференції підсумовують масштабну пошукову та дослідницьку діяльність учнів з певних тем. Основна увага на них приділяється вдосконаленню навичок роботи з першоджерелами, узгодженню теоретичних знань із практикою та сучасними реаліями. Учні також застосовують на таких заходах методику конспектування, що є прикладом успішного використання міжпредметних зв'язків у позакласній роботі.

Культурно-освітній напрям позакласної роботи з географії представлений великою різноманітністю заходів. До них належать географічні вечори, що поєднують у собі виконання гімнів, читання віршів про рідний край із географічною інформацією, а також різноманітні ігри, наприклад, подорожі по карті або топографічні ігри. Важливо, щоб такі ігри були цікавими для учнів. До традиційних форм культурно-освітньої роботи відносяться пізнавальні питання, загадки, вікторини, кросворди, шаради та веселі вірші, які докладно описані у методичній літературі. Останнім часом з'явилися і нові форми — перегляд науково-популярних фільмів, які широко доступні в Інтернеті. Всі ці види діяльності спрямовані на формування у дітей інтересу до географії та організацію цікавого дозвілля.

Трудовий напрям є невід'ємною частиною позакласної роботи з географії. Він включає заходи з охорони природи: заборону зростання ярів, боротьбу з обвалами, виготовлення шпаківень і годівниць для птахів, збір насіння та шишок, посадку лісу й інші подібні роботи. Важливо, щоб учні усвідомлювали, що їх праця — не просто гра чи розвага, а корисна діяльність, що сприяє бережливому

ставленню до природи. У процесі такої роботи учні застосовують на практиці знання, отримані під час навчання та позакласної діяльності, освоюють необхідні навички і вміння.

Участь школярів у суспільно корисній праці у межах позакласної роботи з географії спрямована на створення кабінету географії, шкільного краєзнавчого музею, географічного майданчика, навчально-наочних посібників з географії, а також виготовлення обладнання для спостережень та досліджень природи.

Музейно-оформлювальний та видавничий напрям позакласної роботи може включати створення географічних музеїв з різною тематикою [31]. Такі музеї можуть бути орієнтовані на навчальну програму, особливо якщо мають комплексно-краєзнавчий зміст, або присвячені, наприклад, життю і діяльності географів-мандрівників. Експозиція шкільного краєзнавчого музею може бути організована таким чином: фізико-географічна та економіко-географічна частини, виставка, присвячена географії рідного населеного пункту та охороні природи.

Крім музеїв, учні можуть оформлювати географічні зали, виставки за окремими темами, які вивчаються під час позакласної роботи. При розташуванні експонатів важливо виділити головний об'єкт, помістивши його в центрі стенду, а допоміжні — навколо нього. Перед організацією виставки складають експозиційний план і визначають структуру всієї експозиції.

У позакласній роботі учні відображають свої досягнення у вигляді газет, рукописних журналів, щоденників, книг подорожей. Перед початком оформлення таких матеріалів потрібно продумати їх загальний вигляд та окремі розділи, а також підібрати відповідні ілюстрації. Шрифт повинен бути чітким і привабливим. Титульна сторінка щоденника або книги подорожей має відображати її зміст. Фотографії слід підбирати таким чином, щоб вони демонстрували діяльність учнів.

Перераховані форми та види позакласної роботи не вичерпують усієї їхньої різноманітності. Слід зауважити, що сьогодні в позакласній роботі дедалі більше значення набувають міжпредметні зв'язки, а також її інтеграція з факультативними курсами. Завдяки поєднанню різних форм і видів позакласної

діяльності, передові вчителі досягають значних успіхів у підвищенні пізнавального інтересу учнів до шкільної географії.

Особливу роль у позакласній роботі відіграють охорона природи, наукові основи природокористування та екологія. Формування екологічної культури школярів відбувається як у навчальному процесі, так і під час позакласної діяльності. Під екологічною культурою розуміють систему знань про взаємодію суспільства та природи (екологічні знання), ціннісні орієнтації, а також систему норм і правил ставлення до природи, умінь і навичок у вивченні та охороні навколишнього середовища.

У всіх різних формах позакласної роботи з географії простежується єдина ідея — на основі географічних знань і вмінь, отриманих під час навчання, продовжувати розвивати інтерес до предмета, формувати екологічну культуру та здобувати навички географічних спостережень і досліджень [30].

Названі форми позакласної роботи зазвичай тісно взаємопов'язані, мають багато спільного і спрямовані на розвиток у школярів зацікавленості в географії та формування географічного мислення.

У такій складній і тонкій справі, як навчання і виховання, важко запропонувати універсальні рецепти організації як навчальної, так і позакласної роботи. Кожен учитель географії повинен мати максимально повне уявлення про існуючі можливості позакласної роботи з предмету. Це знання дозволить обрати найбільш прийнятні форми і методи роботи з урахуванням реальних умов у певному класі чи школі, творчо їх застосувати, розвинути і збагатити власним практичним досвідом.

Особливо актуальним нині є питання «Як навчати?», оскільки школа має готувати випускників до життя, успіху в ньому, правильного ставлення до природи, суспільства, держави та виробництва.

Навчання в школі повинно прищеплювати учням уміння ставити перед собою цілі на початку діяльності, знаходити раціональні шляхи для їх досягнення і домагатися успіхів у своїх справах.

Інтеграційні зв'язки географії з іншими галузями знань сьогодні дозволяють проводити міжпредметні уроки, які готують кілька вчителів під керівництвом географа. Наприклад, екологічні теми розглядаються на уроках, що об'єднують знання географії, біології, хімії, суспільствознавства. Питання розвитку паливно-енергетичного комплексу вивчають на інтегрованих уроках географії та фізики.

Перераховані види та форми позакласної роботи не вичерпують усієї її різноманітності. Разом з тим, у процесі безперервного підвищення рівня навчально-виховної роботи в школах і завдяки наполегливій праці вчителів народжуються й закріплюються нові форми позакласної роботи, що відповідають сучасним вимогам.

Підвищити якість навчання і виховання, що є головною вимогою реформи школи, можна завдяки вмілому поєднанню уроків і позакласної роботи з предмета [17]. Позакласна діяльність значно розширює географічні інтереси учнів, формує їхню професійну спрямованість, збільшує загальний кругозір і розвиває пізнавальну самостійність. Однак одна з найважливіших задач позакласної роботи — приділення максимальної уваги вихованню майбутніх громадян країни.

Специфіка змісту географії як навчального предмета багато в чому визначає внесок позакласної роботи у виховання та освіту учнів. Особливість географії полягає в тому, що саме через цей предмет учні формують цілісне уявлення про світ, у якому живемо, усвідомлюють необхідність вивчення географічних закономірностей і відповідального ставлення до природи.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження методичних особливостей організації та проведення позакласних і позаурочних заходів з географії для підвищення ефективності формування природничо-наукової компетентності здобувачів освіти у навчанні географії дало змогу сформулювати висновки та рекомендації, що надають можливість вирішення основних завдань роботи відповідно до поставленої мети.

1. Проаналізовано наукові-методичні праці та практичний досвід вчених та вчителів-практиків з метою дослідження шляхів та методів підвищення ефективності організації та проведення позакласних і позаурочних заходів

2. Визначено понятійно-термінологічний апарат дослідження й з'ясовано сутність та значення позакласних і позаурочних заходів з географії в освітній діяльності;

3. Розглянуто значення проведення позакласних і позаурочних заходів з географії в процесі формування природничо-наукової компетентності учнів.

4. Розроблено методичні рекомендації для використання результатів дослідження в освітній діяльності з географії.

5. Простежено особливості організації позакласних і позаурочних заходів з географії та її вплив на ефективність освітньо-пізнавальної діяльності учнів.

В цілому можна зазначити, що в результаті виконання магістерського дослідження було прослідковано психолого-педагогічні особливості організації та проведення позакласних і позаурочних заходів з географії, з'ясовано умови підвищення рівня сформованості в учнів природничо-наукової компетентності під час позашкільної освітньої діяльності та розроблено методичні рекомендації для використання результатів дослідження в освітній практиці з географії.

Зрозуміло, що Позакласна і позаурочна діяльність з географії є невід'ємною складовою сучасного освітнього процесу, оскільки сприяє не лише поглибленню знань, а й розвитку особистісних якостей учнів, формуванню екологічної свідомості, патріотизму та ключових компетентностей.

Методика організації географічних заходів повинна ґрунтуватися на поєднанні різних підходів (особистісно орієнтованого, діяльнісного, компетентнісного), що дозволяє ефективно задовольняти освітні потреби учнів і враховувати їхні інтереси та здібності.

Проведення таких форм роботи, як гуртки, екскурсії, експедиції, географічні ігри, вікторини, тижні географії, має високий освітній, виховний та розвивальний потенціал і повинно мати системний, науково обґрунтований характер.

Емпіричне дослідження підтвердило, що методично правильно організована позакласна діяльність з географії підвищує рівень мотивації учнів, сприяє кращому засвоєнню знань і розширенню їхнього світогляду.

Для підвищення ефективності позакласної роботи з географії доцільно розробляти авторські програми, сценарії заходів, навчально-методичне забезпечення, а також активно залучати учнів до самостійної і дослідницької діяльності.

Головною вимогою до такої технології навчання має бути забезпечення постійної модернізації, яка давала б можливість застосовувати позакласні і позаурочні заходи з географії з урахуванням рівня підготовленості учнів, кваліфікації учителів та матеріально-технічної бази сучасних освітніх установ. Всі складові розробленої методичної системи формуванні природничо-наукової компетентності здобувачів освіти під час проведення позакласних і позаурочних заходів з географії об'єднуються й актуалізуються на основі належної підготовленості учителів географії, яким належить визначальна роль у цьому процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Биков В. В. Технології позакласної роботи в навчальних закладах. Київ: Академія, 2012. 231 с.
2. Вишкіна Л. Навчальне моделювання на уроках географії. Географія та основи економіки в школі. 2006. С. 5-12.
3. Войтенко А. Ю. Позакласні та позаурочні заходи як засіб розвитку творчих здібностей учнів. Київ: Освітній простір, 2014. 165 с.
4. Воробйова Р. Географічне виховання учнів у процесі спільної ігрової діяльності. Географія та основи економіки в школі. 2005. С. 21-25.
5. Вовк В. Ф. Тиждень географії в школі. Х.: Вид-во «Ранок», 2009. 144 с. (Бібліотека творчого вчителя).
6. Дем'янюк Т. Д., Первушевська І. О. Нові технології позашкільної освіти і виховання : Навч.-метод. посібник; МОН України. Наук.-метод. центр середньої освіти. К., 2001. 325 с.
7. Державна національна програма «Освіта України ХХІ ст.». Освіта-1993. №44. 38 с.
8. Дзвінчук Д. І. Державне управління освітою в Україні: тенденції і законодавство : навч. посіб. для студ. ЗВО. К. : ЗАТ «НІЧЛАВА», 2003. 239 с.
9. Закон України „Про позашкільну освіту” від 22. 06. 2000 р. База даних НАУ- ЕКСПЕРТ.
10. Касіяник І. П., Мендерецький В. В., Мисько В. З. Методика навчання географії (теоре-тичний аспект). Навч. посібник. Кам'янець-Подільський: «Друкарня «Рута», 2020. 234 с.
11. Кобернік С. Г. та ін. Методика викладання географії в школі : Навчально- методичний посібник. К. : Стафед-2, 2000. 320 с.
12. Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р., Скуратович О. Я. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах: посіб. для вчителя. К.: Навчальна книга, 2005. 319 с.
13. Ковальчук Г. Географія в школах України. Науково-педагогічний журнал, 2005. № 6. С.18-22.

14. Ковбасенко Л. Роль позашкільної освіти в оптимізації процесу формування у старшокласників потреби в навчанні впродовж усього життя. Рідна школа. 2010. № 10. С. 28-32.

15. Концепція позашкільної освіти й виховання. Інформ. зб. МОН України. 1996. № 7. 132 с.

16. Кравченко О. П., Ліпова Н. О. Методика організації позаурочних заходів в освітніх установах. Львів: Світ, 2015. 234 с.

17. Методика навчання географії: навчально-методичний посібник [Електронний ресурс] / Мендерецький В. В., Касіяник І. П., Гарбар В. В., Матуз О. В. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2025. 432 с.

18. Мосякова І. Ефективність діяльності єдиного позашкільного простору. Директор школи, ліцею, гімназії. 2010. № 5. С. 22-32.

19. Мосякова І., Окушко Т. Позашкільна освіта як складова освітньої системи України. Післядипломна освіта в Україні. 2009. № 1. С. 87-88.

20. Назаренко Т. Г. Методика навчання географії України в загальноосвітніх навчальних закладах (особливості навчання). Х.: ВГ «Основа», 2016. 112 с.

21. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. Освіта України. 2001. № 29. С.4-6.

22. Ніколаєнко С. М., Тесленко В. В. Якісна освіта — запорука самореалізації особистості. МОН України. К. : Педагогічна преса, 2007. 175 с.

23. Палій Л. А. Позакласна робота з географії. Київ: Центр навчально-методичної літератури, 2010. 189 с.

24. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка: Навчальний посібник,. К.: Кондор, 2005. 549 с.

25. Попова Н. В. Інноваційні технології в освіті: методика проведення позаурочних заходів. Київ: Педагогічна преса, 2018. 154 с.

26. Програма розвитку позашкільних навчальних закладів на 2002-2008 роки. Директор школи. К, 2002. № 23-24. С.52-63.

27. Про стан і перспективи розвитку позашкільної освіти. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. 2009. № 1-2-3. С. 31-45.
28. Пустовіт Г. Позашкільна освіта та виховання крізь призму сьогодення. Рідна школа. 2010. №3. С. 28-32.
29. Пушкарьова А. Географія та основи економіки в школі. № 5. 2003. С.30-37.
30. Рабченюк Т. С. Курс лекцій з теорії і методики виховання: навч. посіб. для самост. роботи студ. 2-3 курсів іст.-геогр. ф-тів стаціонарної і заочної форми навч. ; МОН України, РДГУ, Каф. теорії і методики виховання. Рівне, 2003. 77 с.
31. Руденко Ю. Д. Українська національна система виховання: Конспект лекцій. 2001. 248 с.
32. Семакін М. К. Позакласна робота з географії. К.: Освіта, 2000. 98 с.
33. Семенов В. Д. Взаємодія школи та соціального середовища: Досвід дослідження. К.: Педагогіка, 1996. 312 с.
34. Соціальна педагогіка : підруч. для студ. вищ. навч. закладів / А. Й. Капська, Л. І. Міщик, З. І. Зайцева та ін. ; МОН України. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова; За ред. А.Й. Капської. К. : Центр навч. літ., 2003. 256 с.
35. Сухомлинський А. С. Серце віддаю дітям. К.: Рідна школа, 1991. 359 с.
36. Топузов О. М. та ін. Загальна методика навчання географії. Київ: ДНВП «Картографія», 2012. 512 с.
37. Флегонтова Н. М. Педагогічна організація культурного дозвілля школярів : навч.-метод. посіб., МОН України, АПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. К. : Освіта України, 2008. 224 с.
38. Усова Н.М, Такі різні ігри. Географія та основи економіки в школі. 2003. С.12-23.
39. Шевченко І. І. Організація і методика проведення тематичних позакласних заходів з географії. Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2019. 187 с.
40. Щербань П. Н. Навчально-педагогічні ігри. Київ. 1993. 58 с
41. Яценко Д., Леонтєва Г. Активні форми й методи на уроках географії. Географія та основи економіки в школі. 2009. С. 5-12.
42. <http://www.mon.gov.ua> — Міністерство освіти і науки України — офіційний сайт.